

1926

Viies aastakäik

№ 7—8

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Albert Saareste
Peatoimetaja

H. Pürkop
Toimetuse sekretär

Rich. Janno

Tartus, 1926

Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus

„Postimehe“ trükk, Tartus 1927.

EESTI KEEL

1926

Viies aastakäik

No 7—8

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Tartu, Maarjamõisa 44, kort. 2

Talitus:

Tartu, Jaagupi 6, tel. 10-48

Esimene katse eesti keele kõne- meloodia võrdlevas uurimises.

Tartu ülikooli eksperimentaal-foneetiline laboratoorium on olemas juba mitu aastat. Professor L. Kettunen oli esimene juhatama rohkem määratud eksperimentaal-seid uurimisi eesti foneetikas ning ta seadis sisse osakonna eksperimentaal-foneetika jaoks Tartu Ülikooli psühholoogia laboratooriumis. Tema ja ta õpilased tegid rea uurimusi, millede pealkirjad leiduvad lisas, nr. II, jj. Kui allakirjutanu võttis oma peale ülesande loenguid pidada eksperimentaal-foneetikast 1923. aasta algul, oli tema esimene töö korraldada loenguid ja praktilisi harjutusi, et tutvustada filoloogiat ja teiste ainete üliõpilasi eksperimentaal-foneetilise töö meetoditega ja nende tarvitamisega keelelises raskustes. Alguses tuli neil püüdeil võidelda suurte raskustega, nagu õppekeele küsimus, mis pidi olema saksa keel, kuni õppejõud oli omandanud küllaldase eesti keele oskuse, siis asukoha küsimus, mis lahendati läinud aastal eriliste ruumide määramisega, küllaldaste fondide puudumine, mis takistas või edasi lükkas tarvilikkude abiriistade muretsemist. Hoolimata neist raskustest edenes töö kindlalt ja Tartu Ülikool omab nüüd foneetilist laboratooriumi ja instituuti, mis võib end väärselt võrrelda vastavate asutistega teistes Euroopa mais. Nende ridade kirjutaja peab siinkohal avaldama tänu elava huvi ja tegeva abi eest, mis talle üles näidanud Tartu ülikooli filosoofia teaduskonna liikmed, eriti selle teaduskonna praegune dekaan, psühholoogia dotsent K. Ramul,

kelle laboratooriumis foneetika instituut asus mitme aasta jooksul, olles väliselt ja osalt ka sisemiselt sellega ühendatud. Tänu on võlgu ka professor A. Saarestele uurimustöö edustamise ja võimaldamise eest teda avaldada „Eesti Keeles“.

Nende ridade kirjutaja tänab ühtlasi lektoreid A. Suitsu, J. V. Veskit, J. Aavikut, B. Pravdini, K. A. Eriksoni ja E. Virányi't ning neiusid L. Tohverit, H. Bergmanni, R. Dreyblatti, A. Kööki ja härrasid B. Wittlichi ning H. Schenströmi nende abi eest katsealustena. Neiu H. Bergmann väärrib erilist tänu kaasabi eest kurvide mõõtmises, nende valmistamises trükiks ja selle töö eesti keelde tõlkimises.

*

Uurimised, mis kujundavad käesoleva töö aine, võeti käesile sihiga kindlaks määrata eesti keele kõnemeloodia omapärasest ehitusest ja selle tähtsust eesti rahva loomuliku iseloomu äramääramisel. Nende ridade kirjutaja on veendunud, ja tema eelmised uurimised kalduvad samale tulemusele (vrd. Lisa II), et intonatsioon, hääle liigutused, on fundamentaalsem kõnetegur kui hääldamine, kitsamas mõttes häälikute kujundamine n. n. kõneorganite abil. Ta on arvamisel, et inimkonna jagamine gruppidesse hääldamise alusel, mainitud kitsamas mõttes, on ebaloomulik, ainult ajalooline ja poliitiline ning on sama vähe kooskõlas teaduslikkude meetoditega kui seni maksvuselt olev viis jagada inimolevusi loomulikkudesse gruppidesse nende vastavate keelte leksikaalsete, grammatiliste, süntaktiliste ja stilistiliste iseäralduste järele. Sellest viisist on nähtavasti loobutud tõsiselt teaduslikus töös. Näib selguvat vähemalt neile teadlastele, kes filoloogid, kuid ühtlasi ka antropoloogid, etnoloogid ja psühholoogid, et kui keelt üldse tarvitada inimjaotustel, olgu need raassid, tüübid või liigid, siis peab see olema keele seesugune külg, mis rohkem on ühendatud inimorganismiga ja tema loomulikkude funktsioonidega kui ainult hääldamine. Foneetilised uurimised on teinud avalikuks niisuguse hääldamise mitmekesisuse, mis olemas üht keelt kõnelevate isikute seas, et keelelisel ühtlusel, mis siiski silma paistab kõigis neis „murdeis“, vaatamata nende mitmekesisusele, on mõni teine tekkimisallikas või -tegur kui hääldamine üksi. Juba ammu on tõusnud seesuguse kriteeriumi nõudmine. Keelte praktilisel tarvitamisel ja nende õpetamisel koolides näitavad igapäised kogemused, et õpetamine nii jälgendamise kui ka kõneorganite õige foneetilise asendi kätteõpetamise abil ei too mingit kasu, kui puudub loomulik and. Mõnedel inimestel on niioelda „kõrv“ keel-

teks: suuremalt osalt küll ainult ühe või kahe keele või erilise keelkonna jaoks, nagu slaavi või romaani keeled, kuid ka polüglotid pole haruldane nähtus.

Kui täpsemalt vaadelda sarnaseid juhtumusi, siis osutub igakord, et see eriline and ei asu niivõrd mõistuse akustilises küljes kui fundamentaalses häälikuid tekitavas organisis, hääles. Need inimkonna rühmad, millel hääli ja tema funktsioonid kõige enam arenenud, nagu seltskonna kõrgemad klassid, kõik avalikud kõnelejad, naised ja lapsed vastandina meestele, musikaalsed ja kõneosavad slaavlased vastandina vaikesele ja karedahäälelisile anglo-saksidele, on paremad keeleõppijad. Praegusel ajal on Tartu ülikooli foneetika-laboratooriumis käsil rida katseid, mille abil loodetakse tõestada, et paremad võõraste keelte (näit. inglise keele) õppijad on need üliõpilased, kelle hääled kõige meeldivamad ja meloodilisemad nende emakeele kõnelemisel. Neist tulemusist selgub vististi, et hääleliselt ja selletõttu ka keeleliselt liikuvamal ja kohanemisevõimelisemal isikul on samad iseloomulised ja füüsilised omadused.

Olgu need uurimise tulemused missugused tahes, võib oletada, et mõte ühendusest füüsilise või füsioloogilise kehaehituse (olgu selle põhjuseks raass, tüüp või liik) ja häälekvaliteedi vahel ei kohta teoreetilist opositsiooni. Ei tarvitse minna nii kaugele kui seda teevad R u t z i hääleklassifikatsiooni- ja hääletekitamis-süsteemi (vt. Lisa II) rajajadi ja pooldajad, kuid võib ühineda C a r l S t u m p f i arvamisega, kes tähendab oma teoses „Die Sprachlaute“ (vt. Lisa, nr. II): „lugeja ärgu oodaku siin Rutz'i õpetuse käsitlemist „kõlalisisest konstantidest“, s. o. kehahoiu ja -muskulatuuri tähtsusest, mis soodustavad laulu õiget helistamist ja ettekandmisviisi vastavalt mitmesuguseile heliloojaile. On küll tõsi, et terve lihasüsteem, ja h, terve keha pealaest jalatallani laulab teatud viisil kaasa. Kuid sellest on veel kaugel sarnaste „tüüpideni“; ja põhjendused paistavad, kui neid mõõta täpse eksperimentaal-psühholoogia nõuetega, läbi ja läbi diletantsed“ (allakirjutanu harvendus). See keha „kaasalaulmine“, ühtlasi ka kaasakõnelemine kõne puhul on asjaolu, mis viib arvamisega nii Rutz'i kui ka käesolevas teoorias, et kõnelemine sisaldab fundamentaalsemaid funktsioone kui ainult hääleorganite töötamine. Siinkohal võib tsiteerida mõningaid teisi märkusi, mis S t u m p f teeb samas teoses mõju kohta, mida avaldab kõnehäälikuile veel mõni teine element hääleorganite kõrval.

„Ainult sosinvokaalid ja helitud konsonandid kujundatakse loomulikult lihtsa suukoopasse puhumisega, sest siin ei võngu häälepaelad üldse, või nad võnguvad mitte mõõduandva tugevusega. Heliliste vokaalide juures aga tekitavad nad väga mitmelemendilise heli, mis modifitseeritakse resonantsruumi seadmisega läbi, kusjuures teatud heliosad tehakse tugevamaks, teised jälle surutakse alla. Sealjuures võnguvad Ewaldi, Museholdi ja Nageli uurimiste järele häälepaelad rinnaregistris vastulöögi- ehk polstervilede viisil horisontaalselt üksteise vastu liikudes. Sarnaste vilede kõla, nagu ma ühel hra Wethlo ehitatud mudelil tähelepanna võisin, on väga karjuv, nii siis äärmiselt oobertoonorikas. Kuigi mudeli ja originali vahel on elavas organismis suur vahe, selles punktis ei erine ta loodusest kuigi suurel määral.“ Ja veel: „on, niipalju kui näen, küsimus veel lahtine, kas heliliste vokaalide iseäraldused ei moodustu teatud ulatuses juba kõrisõlmes häälepaelte võnkumisvormi läbi. Scripture peab seda mõju isegi lõpulikult mõõduandvaks. Ei või aga kahelda, et resonantsruumide seadmine on kõige suurema tähtsusega. Arutusele võib tulla ainult häälepaelte kaasmõju. Nagu need falseti juures töötavad teisiti kui rinnahääle juures (mitte täies laiuses ja võib olla üldse teineteist puudutamata), nii oleks mõeldavad ka peenemad erinevused, vastavalt vokaalidele. Terve kõneaparaadi ühele vokaalile sihitud innervatsioon mõjutaks ühes resonantsruumide teatud seadmisega ka häälepaelte teatud võnkumisviisi, ja selletõttu oleks juba soodustatud teiste seas vastava formandi osatoonid. Auerbach, Pipping, Musehold jt. kaitsevad ka sama arvamist.“

Need märkused näitavad, et Stumpf peab kõnehelide mitmekesisuse üheks põhjuseks kõneorganite hääli moodustava tegevuse lisaelementi, nimelt häälepaelte funktsiooni. See funktsioon on otsekoheselt ühendatud intonatsiooni, s. o. hääle mitmesuguste kõrguste ja nende enam või vähem korrapäraste muudatuste produtseerimisega. Kõrisõlm, tema suurus, kuju ja sisemine ehitus põhjustavad hääle iseloomu, kas on ta madal või kõrge, kare või pehme, tugev või nõrk, ühesõnaga kõik need omadused, mis grupeeritakse täambri, voluumeni ja registri mõistete all. Ja et need on lähedas ühenduses füüsilise ehituse ja temperamendiga, seda tunnistavad kõik, kes kompetentsed otsustama.

Nii selgub, et kõnehäälivate kujundamine ja intonatsioon on organiliselt ühendatud ja et intonatsioon on fundamentaalsem tegur neist kahest. Ürides intonatsiooni, käsitleme me

seetõttu inimfunktsiooni, mis väljendab jäädavaid ja kindlaid inimomadusi, mille erinevusi võiks vabalt tarvitada inimkonna jagamiseks klassidesse, tüüpidesse, raassidesse või isegi liikidesse. Nii oleks intonatsiooni uurimine kõigepealt antropoloogiline uurimine, või ta annaks vähemalt tulemusi, mida võiks suurema skeptitsismita tarvitada antropoloogiliseks otstarbeiks. Käesolevas töös on see teooria juhtivaks hüpoteesiks, ja materjal, mis tarvitatud registreerimiseks, analüüsiks ja võrdluseks, on selle sihiga kogutud ja välja töötatud. Lõppotsus näitab, kas see hüpotees on õigustatud või mitte.

Õiglus nõuab, et enne kui üle minna töö aine ja kava üksikasjalisele käsitlemisele, tuleb heita pilk selle teooria võimalikele vastulauseile. Tema vastu võib tõusta arvustus, et intonatsiooni mitmekesisus on tingitud teistest põhjustest, mis pole iseenesest orgaanilised ja selletõttu mitte kõlblikud antropoloogilisteks otstarveteks, mis etendavad tähtsat osa inimorganismis. Need põhjused võivad olla kolmesugused: 1) psühholoogilised, 2) loogilised, 3) juhuslikud, tingitud ümbrusest. Vaatleme igat neist lühidalt, kuid küllaldaselt täpselt.

Tõendus, et intonatsioon on puhtjuhuslik, mõjutatud ümbruskonna tingimustest, mis ei allu arvestamisele, on otsekohe tühistatud pealiskaudsemaltki vaadeldes eesti ja teiste keelte intonatsiooni kurve, mis kujundavad materjali, millele rajatud käesolev töö.¹ On näha, et näiteks eestikeelsed kurvid kuuluvad kahte erinevasse tüüpi, nimelt: rühm P, S, A ja rühm V, K, B, b, T. Sugulus esimese rühma liikmete vahel on võibolla silmatorkavam kui teise rühma liikmete vahel. Oma praeguseks otstarbeks võime piirata tähelepanu esimese rühmaga. 3 isikut, kelle intonatsioon siin üles tähendatud ja mõõdetud, rääkisid teksti väga mitmesuguseil ajajärkudel. P, S ning A ülestähendamise ajajärgude vahe on vähemalt 12 aastat. Pealegi on ülestähendused tehtud väga mitmesuguseil tingimustel — P kõneledes grammofoni ülestähendaja-aparaadi ees ja S ning A harilikku suuehtrisse, mida tarvitatakse foneetikas elementaarseiks ülestähendusteks (vrd. meetodite üksikasjalise kirjeldusega lk 146 jj.). Hoolimata vahest ajas ja tingimustes on nad iseloomu poolest väga sarnased. Veel enam paistab see silma B ja b juhtumusel. Intonatsioon on ühe ja sama kõneleja oma, kes enne ütles teksti vigadega, selletõttu, et grammofoni plaadil mõned sõnad jäid

¹ Kõik tehnilised üksikasjad intonatsiooni registreerimise ja mõõtmise üle leiduvad tagapool erilises peatükis (vt. lk. 146 jj.).

arusaamatuks. Pärast parandati vead trükitud teksti abil. Mõlemate ülestähenduste vahel möödusid paljud kuud, kuid nende iseloom on väga sarnane ja mõned osad langevad isegi kokku. Järgmine võrdlus tuleb teha iga katseisiku, S, A, V, B, K, pika ja lühida kurvi vahel, mis algavad vastavalt „Pakasel talvel...“ ja „Olen oma riigi...“ Et kurvid, mis kannavad sama tähte, on õige sarnased iseloomus ja sageli isegi üksikasjus, on vastuvaidlemata tõsiasi. Ka sel juhtumusel kõneles katseisik enamasti mitmesuguseil ajajärkudel. Ei ole vist vaja enam väiteid tõenduse tühistamiseks, nagu etendaks juhul mõõduandvat osa intonatsioonis.¹

Kahte teist vastuväidet antropoloogilisele teooriale pole nii kerge tühistada. Loogilise teooria arutlus järgneb hiljem, kuna psühholoogilist käsitletakse enamalt, sest ta on populaarsem ja ühtlasi suuremaks takistuseks antropoloogilisele vaatele. On suur osa tõtt väites, et intonatsioon on psühholoogiline funktsioon. Käesoleva töö lugejad on seni vististi olnud arvamusel, et intonatsioon on emotsiooni äratähendamine ja on tähele pannud enese juures, et emotsiooni muutudes tekivad muutused ka nende hääle liigutustes. Selle tähelepanekuga võib ainult nõus olla. Küsimusse tulevad üksnes faktid, millele ta toetub. Populaarne kujutus on, et emotsiooni avaldub häälekõrguse muudatuste suuruses; intonatsiooni kurvides väljenduks see kurvide horisontaalses ulatuses ja kõrgete ning madalate toonide vaheldamises antud aja kestel. Arvatakse, et samased suured liigutused tähendavad ära tugevaid ja sügavaid emotsioone ja väikesed vastupidist. See vaade oleks kooskõlas sõna „emotsioon“ etümoloogiaga nii mitmeski keeles, milles ta ühendatud on liigutuse kujutlusega. (Näit.: *emotion* — *movere*, Erregung — regen, meeleliigutus — liikuma etc.) Samuti on üldiselt tunnustatud, et emotsioon on eriline isiklik omadus, nagu hääldamine, liigutused, kõnnak ja teised väljendusvormidki. Võib ära tunda isikut intonatsiooni järele, aru saamata ühestki tema kõneldud sõnast. Ühendades need kaks populaarse psühholoogia tulemiust, tekib teooria, et intonatsiooni kurvid peaksid avaldama katsealuse erilist emotsionaalset iseloomu, tema emotsionaalsust üldse.

¹ Ei tarvitse tähendada, et tarvitusele võeti kõik tarvilikud teaduslikud ettevaatuseabinõud igasuguse suggereeriiva mõju ärahoidmiseks katsealuseile. Ühel juhtumusel (S) paluti katseisikut kiiresti öeldud lauset korrata aeglasemalt. Tagajärjed on näha mõlemas kurvis S „Olen oma riigi...“ Hoolimata kavatses erinevusest on nad liig sarnased, et jätta juhusele võimalust olla nende põhjuseks.

Kui vaadelda käesolevale tööle juurdelisatud intonatsioonikurve, siis torkavad silma järgmised tähtsad asjaolud. Tähtede B (b), K ja T all leiduvad naiste intonatsioonid. Naised klassina on inimkonna üldise nõusoluga tunnustatud emotsionaalsemaks meestest: nad reageerivad kiirelt ja hoogsalt emotsionaalseile suggestioonidele. Praegusel juhtumusel ei näi see aga ülalpool võetud seisukoha järgi tööle vastavat. Meessoost katseisikute kurvid, P, S, A, näitavad suuremaid liigutusi kui naissoost B (b), K ja T omad. Viimaseist ei või ühestki öelda, et ta pole emotsionaalne, nagu kirjeldatud teooria järele seda näivad ära tähendavat tasasemad, mitte suurte võngetega kurvid. B (b) ja T on allakirjutanu arvatel K-st isegi emotsionaalsemad, olgugi et selle intonatsioon on elavam. Meeskatsealused S ja A ei osutu lähemal vaatlemisel V-st emotsionaalsemaks, olgugi et viimase kurvid on võrdlemisi tasased. Edasi, kõneleja P, kelle intonatsioon on võetud grammofoni plaadilt, on e t t e k a n d n u d teksti viisil, mis paistab kuulajale liialdatult emotsionaalsena. Kuid S ja A kurvid, kes ainult l u g e s i d teksti, uurija soovi järele ja takistavais eksperimentaalseis tingimustes, ei erine P omist nii suurel määral, nagu seda laseks oletada kirjeldatud psühholoogiline vaade. Kõik kolm intonatsiooni liiguvad umbes samal kõrgusel, kahe oktaavi ulatuses. Täpset analüüsi on vaja (vt. EK VI, nr. 1) asjaolu valgustamiseks, et P intonatsioon näitab kahtlemata suuremaid liigutusi individuaalseis silpides kui S ja A oma. Kuid kui piirduda kurvide üldise tüübiga, siis asuvad need liigutused ja muudatused ainult teisel kohal. Tugev väide selle asjaolu kasuks on sarnadus iga „Pakasel talvel“ kurvi ja vastava, sama tähte kandva „Olen oma riigi“ kurvi vahel. See tekst ei paku tõesti juhust emotsionaalseks väljenduseks ja siiski ei liigu selle rühma kurvid vähem kui „Pakasel talvel“ rühma omad. Vastupidi, mõnel juhtumusel, nagu V juures, on proosaline tekst tugevamini intoneeritud kui poetiline.

Vaade, et intonatsiooni kõrgus ja muudatused väljendavad otsekoheiselt isiku emotsionaalsust, on nagu näha ainult osalt õige. Osutub, et intonatsiooni kurvid ei ole vähemalt esimeses joones emotsiooni väljendused, vaid et nende üldine tüüp väljendab isiku mingit fundamentaalsemat omadust, mida allakirjutanu peab mingiks antropoloogiliseks omaduseks. Selle viimase teooria psühholoogiline arvustus võib ette tuua uue väite, nimelt, et emotsioon, olgugi et ta suurelt osalt on individuaalne oma liigis ja astmes, pole siiski kindel ega muutmatu omadus, vaid suurelt muudetav teiste

mõistuslike protsesside poolt. Antud juhtumusel võib öelda, et katsealused, erinedes loomu poolest omavahel emotsionaalsuses, väljendasid emotsioone, mis tingitud katse tingimustest, nende teksti mõistmisest, nende üldisest seisukohast keele vormide, proosa ja poeesia suhtes, nende kõnelemis- harjumustest, lugemis- ja ettekandmisoskusest, jne. jne. ja mis selletõttu erinesid enam või vähem nende harilikest emotsioonidest. Et seletada iga katseisiku intonatsiooni-kurvide vormi, oleks tarvilik, psühholoogilise vaate järele, kindlaks teha küsimuste abil katseisikute seisukohti ja kavatsusi teksti kõneledes. Et ära määrata tõtt katseisikute eneseanalüüsid, tuleks teha katseid, katsealuse rääkides sama ja teisi tekste kokkulepitud viisil. Töötamine intonatsiooni kurvidega muutuks siis puht-psühholoogiliseks.

Asjaolu aga, et intonatsioon on loomulik või õigemini murdeline nähtus, paneb piiri sellele psühholoogilisele teooriale ja meetodile. Pealegi, paljusid väiteist, mis toodud eelpool vaate vastu, et intonatsioon on täiesti juhuslik, võib korrata siinkohal. Miks on näit. S ja A kurvid nii sarnased P omile, kuna mõlemad eelmised kindlasti ei deklameerinud „Pakasel talvel“ teksti ja viimane kandis ette selle luuletuse sihiga pakkuda esteetilist naudingut? Ja miks erinevad V intonatsiooni kurvid niivõrd S ja A omist, kuna kõik kolm töötavad pea samal alal ja on sunnitud oma tegevuse tõttu võtma kaunis sarnanevat seisukohta eestikeelsete tekstide kõnelemise suhtes? Oletus, et V, kelle kurvid on palju tasasemad S ja A omist, oli täiesti ükskõikne kõneldud teksti vastu, ei vasta tõele, sest katsealune ise kinnitab vastupidist, kuna katsetegija palus teda lugeda teksti nagu ta seda teeks edasi jõudnud kuulajate ees. Oletada, et erinevuse põhjuseks on ettekandmisoskuse mitmesugused võimed, pole võimalik, sest siis tuleks eeldada erinevusi katsealuste elukäigus, mis ei vasta eesti hariduselule. Energilisemalt lükkab tagasi ühekülge psühholoogilise vaate intonatsioonile kurvide eneste psühholoogiline analüüs, mis leidub tagapool (vt. EK VI, nr. 1). Kuid juba siin, ette aimamata pärastisi tulemusi, võib kindlaks teha, kas intonatsiooni kurvide käsitlemise meetod peab olema puhtpsühholoogiline või mitte. Seks otstarbeks on vaja ainult lühidalt vaadelda emotsiooni iseloomu, nagu ta esineb igapäevases elus ja leida tema suhe intonatsiooni kurvide iseloomuga. Vaade, et isik võib üle elada ja väljendada emotsiooni vabal tahtel, on populaarne eksitus. Suuremalt osalt usutakse ka, et emotsioon muudab vahetpidamata tugevust ja vormi, et ta on kiusaka iseloomuga ja et teda ei või

ette arvata. Need kaks osalt teineteisele vasturääkivat vaadet on aluseks keeldumisele vaadelda emotsiooni alluvana kas füüsilistele või organilistele seadustele ja protsessina, mille kestvus on pikem kui mõni silmapilk. On väga tähelepanuväärne, et seni kõik emotsionaalsed ülestähendused eksperimentaalfoneetikas on olnud väga lühidalt, koosnedes suuremalt osalt väga lühidalt lausest või isegi üksikust sõnast. Sarnased on intonatsiooni-kurvid Wundti „Völkerpsychologie“s (vt. Lisa, nr. II). Ka Panconcelli-Calzia omas teoses eksperimentaalfoneetika üle (vt. Lisa, nr. II) annab lk. 111 terve rea intonatsiooni-kurvisid saksakeelsest sõnast *so*, mis räägitud mitmes emotsionaalses olukorras. Allakirjutajal on ettevalmistusel eriline uurimus küsimuse kohta, kuid võrd võib üles tähendada ja otsustada emotsiooni üle selle üksikuid sõnu ja lauseid tarvitava meetodi abil. Siin võib mainida asjaolu, et Leipzigi ülikooli psühholoogia professor Felix Krueger ja tema kool peavad emotsiooni laialdaste ja kaugeulatavate mõistuslike komplekside koguks, mida tuleb arvestada isegi tema silmapilkset väljendust käsitledes (vt. Lisa, nr. II).

Et suurem osa selle töö lugejaid ei tunne vististi teooriaid, mis praegusel ajal liikumas elukutseliste psühholoogide seas emotsiooni ja ta väljenduste kohta, tuleb pöörduda hariliklike, igapäevaste kogemuste poole. Ka see on psühholoogilise uurimise hädatarviline meetod. Kui allakirjutajal kõneleb allpool isiklikest kogemustest, vaatleb ta neid oma arvates üldiste inimomaduste näitena. Ta pole kunagi tähele pannud, ei intonatsiooni uurimisel ega igapäevases elus, et teatava isiku emotsionaliteet muutuks väga palju. Isiku emotsiooni liik ja aste, kui nad korra kätte on saanud eksperimentaalsete või teiste vahenditega, näitavad suurt püsivust. Mis muutub, on nende väljendus, ulatus, milles neil lubatakse avalduda nähtavas või kuuldavas vormis. Ja isegi siin on hariliku isiku võime väga piiratud. Tuleb olla väga hea näitleja, kui tahetakse vaheldada oma emotsionaalseid väljendusi suures ulatuses. Kuid see viimane võime, nagu igapäevaste teab, on olemas inimfunktsioonist, mis emotsioonist erineb suurelt, nimelt tahtest. See funktsioon muutub enam kui seda harilikult teatakse, mitte isikute kaupa, vaid samas isikus isegi ühest silmapilkust teise. Siin, tahtelus, reflekside, impulsside, instinktide ja harjumuste elus, etendavad läbielatavad juhtumused otsustavat osa. Nende ülesandeks on vabastada tahtelist jõudu, mis pole niivõrd kindlalt kinnitatud isiku üldise tahtestruktuuriga, et vastu panna

ärritusele. Mida tugevam see tahtestruktuur, seda võimsam peab olema ärritus tahtelise jõu vabastamiseks. Igas sarnases tahtevabastamises leidub aga üllatavalt püsiva elemendina reageeriva isiku üldine emotsionaalsus ehk temperament. Et proovida selle tõenduse tõelikkust, vaja ainult panna tähele inimolevusi. Kõigil on tuttavad vastandtüübid — isik, kes läbi viib tugeva tahtelise toiminguga, emotsiooni pea üldse ilmutamata, ja isik, kes puhkeb suure emotsiooniavaldusega toiminguisse, mis sama äkilised ja lühidad kui nõrgad ja võimetud. Kuid seetõttu kiirelt otsustades, et tahe ja emotsioon on vastupidises suhtes, oleks suur eksitus. Sarnasel korral on tähele panemata jäetud, et on veel olemas teine paar vastandtüüpe, nimelt, isik, kes äkitselt, näidates üles ainult vähe emotsiooni, saadab korda nõrga toiminguga, nagu närvihaigust põdejad sageli seda teevad, ja isik, kes, avaldades vägevaid ja tormilisi tundeid, viib läbi tugeva tahte. Võrreldes neid nelja tüüpi omavahel, osutub, et väga temperamentsel isikul võib olla nii tugev kui ka nõrk tahe ja et nõrkade emotsioonidega isikul võib tahe samuti liikuda nõrga ja tugeva vahel, kuid harva on leida isikut üldiselt nõrga emotsionaalsusega, kuid tugeva emotsiooni juhuslikkude ajajärgudega, või isikut, kes üldiselt väga temperamentne, kes vahete-vahel ilmutab vähem intensiivseid emotsioone. Kui leiduvad emotsionaalsuse astme vaheldumised, siis on nad kindlasti haiglaste nähtused, nagu hüsteeria, või inimolevuse dramaatilise ehk teatraalse tüübi, näitleja tundemärgid, kelles aga kas tugevad või nõrgad emotsioonid pole loomulikud, vaid simuleeritud või jäljendatud. Ja isegi näitlejail, nagu selgub nende intonatsiooni kurveidest, on oma fundamentaalne ja jäädav emotsionaalsuse aste, mis ei tarvitsegi olla tingimata väga kõrge.

Et arusaadavaks teha seda emotsiooni külge, võiks võrrelda teda lihaste jõuga, mida harilikult valesti vaadeldakse tahtejõu analogiana. Isiku muskulariteedi aste muutub lühida aja jooksul ainult haiguse, jõuetuse või suure ärrituse mõjul. Füüsiliselt tugev isik on ikka tugev ja füüsiliselt nõrk isik alati nõrk. Emotsionaliteet, õieti arusaadult, vastab sellele füüsilisele omadusele, olgugi et ta pole igakord sellega ühendatud. Hoopis vastupidi, sest füüsiliselt nõrgad isikud on tugevaist emotsionaalsemad, nagu seda näha naistes ja lastes, võrreldes meestega.

Niipalju emotsionaliteedi küsimuse üle, mis, nagu ülalpool tähendatud, on lõpuks ainult praktiliste elukogemuste küsimus, mida võib lõplikult ainult sel alusel lahendada.

Arutus on nähtavasti eemaldunud oma sihist: kindlaks teha, kas intonatsiooni võib vaadelda ainult psühholoogiliselt või mitte. Kuid saadud on tähtis tulemus, et millisel viisil emotsioon ka ei väljendu intonatsioonis, ta peab seda tegema kehtvalt, mitte aga lühidalt ja äkiliste häälekõrguse muutustega, nagu kurv P näib tõendavat. Emotsiooni väljendust ei tule otsida intonatsiooni kurvide kõrguses, muutlikkuses või katkelises iseloomus, vaid mingis teises nende omaduses. Kui oleks vaja enam tõendusid, et äkilised muutused ja katkemised pole emotsiooni väljendused, siis võib neid leida allakirjutanu ühes eelmises töös, nimelt uurimuses kõnemeloodia tajumise ja otsustamise üle (vt. Lisa, nr. II). Selles töös leidsid arvustajad katsealused, kuulates grammofooni ettekandeid, et sama teksti ettekandest kahe isesuguse kõneleja poolt, oli selle ettekanne, kes tarvitas suuri intonatsiooni liigutusi, vähem emotsionaalne kui teise oma, kelle intonatsiooni kurvid olid palju tasasemad. (vt. mainitud tööd, lk. 82—83). On ka täheldamisväärne, et emotsionaalses ettekandes, näit. traagilises paatoses ja usulise emotsiooni väljendamisel,¹ mis kindlasti üks tugevamaist emotsioonidest, tarvitatakse äärmiselt monotoonset intonatsiooni-vormi.

Nii siis osutuks, et vastandina üldisele vaatele emotsiooni kohta kõnes, on käesoleva töö intonatsiooni kurvidest tasasemad emotsionaalsemate kõnelejate omad ja ümberpöörduvad. See oleks vähemalt kooskõlas asjaoluga, et kolm esimesse rühma kuuluvat katseisikut on naisterahvad. Kuid mida siis öelda suurte individuaalsete liigutuste kohta P intonatsioonis, mis paistavad suuremale osale kuulajaile väga emotsionaalsetena? Peame jälle pöörduma psühholoogia poole, et seletada seda nähtust.

Psühholoogidele, eriti Wundti kooli poolehoidjatele, kes rühmitavad kokku emotsioonid ja tahte, ei paku suurt raskust leida selle näiva vasturääkivuse seletust. Nad tõendavad, et tahe ise, mida nägime eelpool emotsiooni väljendusi valitsemas, väljendub intonatsiooni kurvides. Siis peaks intonatsiooni tüübid suhtuma tuntud tahtetüüpidega, nagu tugev, nõrk, kindel, muutlik tahe, refleks, impulss, instinkt, harjumus jne. Jällegi ei vasta kurvid katsealuste tahtelisile omadustele. Öelda, et kõnelejad, kelle kurvid muutlikud, on ka kindlusetu tahtega, oleks sama vale kui vastupidine väide. Kõigil katsealustel, välja arvatud P, kelle iseloom tundmata.

¹ Allakirjutanal on ettevalmistusel uurimus intonatsiooni kohta usulisel väljendustel, mis ilmub lähemas tulevikus.

on kaunis tugev tahe ja sihikindlus. Nad on kõik olnud haruldaselt edukad omas elus ja üles näidanud vastaval alal pea võrdset tahtejõu-astet. On tõsi, et nende tervislik seisukord on väga mitmesugune, kuid seda ei või pidada intonatsiooni erinevuse põhjuseks, sest kuigi A ja V kurvid on äärmised kontrastid mobiliteedi poolest, siiski pole vastavad isikud vastandid tervislike seisukorra ja jõu poolest. P impulsiivne intonatsioon võib olla tingitud tahtelemendist (vt. EK VI, nr. 1), kuid öelda, et intonatsioon kui sarnane on tahte otsekohene tundemärk, ei vasta tõele.

Psühholoogilised abinõud näivad nüüd kõik läbi katsutud olevat. Psühholoogia kui sarnane teeb või peaks peasjalikult tegemist tegema emotsiooni ja tahtega. See ütelus pole kavatsatud äärmiselt tähtsa ja kasuliku töö mahategemisena, mida tehakse meelte ja kõrgemate mõistuslikkude funktsioonide psühholoogia alal. Kuid meelte-psühholoogia alal on füsioloogia osa nii suur, et raske on tõmmata piirjoont nende vahel, ja mis puutub kõrgemaisse mõistuslikkudesse funktsioonidesse, siis võib neid ainult käsitleda abiks võttes, enam või vähem teadlikult, loogikat ja epistemoloogiat.

Jääb üle lõpuks füsioloogiline külg hääleliigutustes, mis algusest peale on sihiks käesolevale intonatsiooni iseloomu arutlusele, sest kõik võimalikud antropoloogilised klassifikatsioonid peavad olema rajatud kas anatoomiliste faktide, füsioloogiliste nähtuste või koguni mõlemate alusele. Kui, öeldes et hääleliigutused on tingitud psühholoogilistest põhjustest, arvustajad soovivad uurida psühhofüsioloogilisi tingimusi, siis on allakirjutanu sellega täiesti nõus ja lõpuks ta tarvitabki sarnaseid meetodeid.

Enne aga kui teha seda, peab pööratama lühidalt tähelepanu võimalusele, et kõrgemad psühholoogilised funktsioonid, mida oleks soovitavam nimetada loogilisteks, on siin tööl, põhjustades intonatsiooni muutusi. Võiks öelda, et suuremad hääleliigutused on tingitud kavatsusest väljendada teatud mõisteid, nagu loogilisi ja süntaktilisi suhteid või grammatilisi kategooriaid. Väga palju filolooge kaitsevad seda vaadet, kui mitte trükis, siis eraviisil, nagu allakirjutanutul on olnud juhust tähele panna. Et selles vaates palju tõtt, võib kindlaks teha grammofoni ettekannete kriitilise analüüsi abil, mis käsitletud selle töö autori ülalmainitud teoses, kusjuures katsealused kestvalt rõhutasid, et teatud intonatsioonid on logitsistilised, liig teravad, didaktilised, jne. Ka käesolevate kurvide analüüsil tuleb seda kriteeriumi suurel määral tarvitada. Kuid küsimuses pole siin mitte, kas see

või teine individuaalne intonatsioon on tingitud loogilisest, didaktilisest või grammatilisest kavatsusest, vaid kas erilise intonatsiooni üldine tüüp on põhjustatud kõneleja enam või vähem loogilise, või, tarvitades väga ebamäärast tärminit, intellektuaalse, mõistusliku iseloomu poolt. Ainuke meetod, mida võib tarvitada selle küsimuse otsustamiseks, on jällegi, nagu eelpoolgi, kõnelejate individualiteedi võrdlus nende intonatsiooniga. Kuid siin osutub esimesel pilgul, et loogiline või intellektuaalne element ei või olla ainukeseks ega isegi tähtsamaks intonatsiooni tüübi põhjustajaks, sest kõik katsealused, välja arvatud isiklikult tundmatu kõneleja P, on väga andelised ja loogikas arenenud kõrgel haridusastmel seisvad isikud, olles silmapaistvad ülikooli õppejõud ja üliõpilased. Ainult kontrasteerides S ja V, tekib kiusatus leida vahet samal alal abstraktse mõtleja, professori, ja praktiliselt töötaja, lektori, vahel. Kuid jällegi A, kelle kurvid näitavad isegi üksikasjalisemaid liigutusi kui S omad, on lektor samal alal ja B, kes retsiteerib „Pakasel talvel“ väga sarnaselt V-le, on väga andeline ja intellektuaalne isik.

Välja arvatud antropoloogiline seletusvõimalus, on intonatsiooni kõigi seletusvõimaluste vaatlemine nüüd lõpetatud. On kindlaks tehtud, et intonatsiooni tüübilise vormi probleem on:

1) reaalne, s. t. on olemas intonatsiooni tüübilised vormid, mis pole juhuslikud;

2) et seda probleemi ei saa lahendada populaarse psühholoogilise vaate järele, et intonatsioon väljendab ainuüksi või peaausjalikult üht psüühilist omadust, näimelt emotsiooni või tahet, ja

3) et loogiline element, kuigi ta intonatsioonis olemas, ei etenda küllalt tähtsat osa seletuseks ja klassifikatsiooniks.

Jääb veel üle probleemi järgmine formulatsioon:

Kas on isiku intonatsiooni üldine tüüp tingitud raassist, inimtüübist või -liigist, s. o. anatoomilisest ehitusest ehk füsioloogilisest funktsioonist või mitte, ja kui see on nii, milline on suhe raassiliste omaduste ja intonatsioonitüüpide vahel, eriti eesti keele ja eesti rahvuse puhul?

Siinkohal peab veel kord kinnitama, nagu see sünnib juba pealkirjas, et see töö on ainult esimene katse mainitud suunas. Anda sarnase fundamentaalse küsimuse lõplikku lahendust, pole nii lühidas arutluses mitte ainult võimata, vaid on ka liig suureks ülesandeks üheainsale uurijale. Kaastöölised sellel põllul tunnistavad praeguse katse selleks, mis ta tõepoolest on — esimeseks püüdeks näidata sihtjooni ja mee-

toodeid uurimisalal, mis seni olnud puutumata, kas materjali, meetodite või huvi puudusel. Nad andestavad ka puudusi nii üksikasjus kui üldises kavas, sest õpetlastel on teada, kui vähe üksik isik võib korda saata nende alal. Nagu iga teine pioneergi, on nende ridade kirjutaja hädaohus, et tema töö tähelepanemata jääb. Kuid on loota, et see äratab huvi eesti rahva intellektuaalsete juhtide seas oma aine vastu, mis on ikkagi nende oma rahvuse iseloomu probleem, kes siis võiksid aidata ja kergendada siin alatud töö lõpetamist suuremas ja rahuldavamas ulatuses. Siin tehtud töö on otsekoheses suhtes abinõude ja ajaga, mis olnud autori käsutada.

Et võimaldada teistele teadlastele sel töömaal töötada ühes allakirjutanuga, antakse lühike, kuid küllalt üksikasjalik kirjeldus neist eksperimentaalseist vahenditest, mille abil selles töös avaldatud intonatsioonikurvid on saadud. Tuleb veel juurde lisada mitmesuguste seni tuntud inimintonatsiooniliikide kirjeldus ja osa, mida nad etendavad rahvuse elus. See kergendab suurelt määrata siin käsitletud eesti intonatsioonide õiget etnograafilist ja antropoloogilist kohta ning sugulust. Lõpuks on, kus see tarviline, kirjeldatud ka muid registreerimismeetodeid ja nende abil saadud tulemused arvustatud ja võrreldud selle töö omadega. Loodetavasti on need peamine lisandused abiks autori ideede ja uurimismeetodite arusaamisel ja tähelepanu juhtimisel uutele uurimisaladele sellel uuel ja läbitöötamatu teadusepõllul, millel autor isegi peab end ikkagi veel ainult algajaks.

Kõnemeloodia ülestähendamise ja intonatsioonikurve valmistamise eksperimentaalne meetod.

Käesoleval tööil pole ülesandeks anda täielikku aruannet, ka mitte kõige lühemalgi kujul, meetoditest ja aparaatidest, mida tarvitatakse eksperimentaalfoneetikas. Tartu ülikooli foneetikalaboratoorium on olemas olnud küllalt kaua selleks, et vähemalt osa praegusi ja tulevase õpetajaid ning teisi haritlasi oleksid võinud tutvuda selle uurimisharuga.¹ Pealegi tarvitab eksperimentaalsühholoogia sageli samaseid aparaate kui eksperimentaalfoneetikagi. Selletõttu võib eeldada, et iga selle töö lugeja teab, mis on kumograaf ja kuidas seda tarvitada. Samuti peaks olema tuntud fakt, et Marey tambuur, kui ta ühendatakse kõneleja suuga kummitoru ja lehtri

¹ Lugejaid, kel seks soov ja võimalus, palutakse pöörduda Tartu ülikooli foneetika laboratooriumi poole. Käsiraamatuna oleks siin soovitatav Panconcelli-Calzia teos, vt. Lisa, nr. II.

abil, registreerib kümograafi tahmaga kaetud pinnal hääle ülestähenduse, mis sisaldab häälepaelte tekitatud laineid. (Tab. VI leidub ka praegu kirjeldatud meetodi abil saadud hääle ülestähendus, mille saamise meetod on allpool pikemalt kirjeldatud). On teada, et häälevibratsioonide pikkust võib mõõta ja et see pikkus on teatud vahekorras heli kõrgusega, mis tekitab vibratsiooni. Sellele tööle juurdelisatud kurvidel leiduvad horisontaaljooned, mis märgitud arvudega 100 ja 200 või 200 ja 400. Need tähendavad, nagu sarnased jooned nootidel, teatud heli kõrgust. Kõik kurvide punktid, mis asuvad neil joontel, vastavad laineile kümograafi hääleülestähendusel, mille pikkus on võrdne mõne muusikariista, näit. helihargi vibratsioonidega, mille arv langeb kokku joonele kirjutatud numbriga. Kõigil punktidel, mis pealpool joont, on lühemad, kõigil punktidel allpool joont pikemad vibratsioonid kui joonel asuvail punktidel.

Nende sissejuhatavate märkuste järele on täiesti arusaadav, mis mõeldud, kui öelda, et intonatsiooni-kurvid on saadud ülestähendustelt, mis tehtud kummitoru läbi kirjutustambuuriga ühendatud suulehtri abil. Tarvitatud kümograaf oli vana Baltzer-Zimmermanni tüübiine mudel, mille trummi võib tõsta ja langetada keerlemise ajal, mis võimaldab väga pika spiraalse ülestähenduse saamist. Kogemuste põhjal on teada, et see aparaat liigub küllalt kindlalt selleks, et lainepikkust võiks mõõta otsekohe ülestähenduselt, märkimata aega, näit. $\frac{1}{100}$ sekundi kronograafi või elektrijõul liikuva helihargi abil.

Sarnaseil ülestähendustel leiame häälekõrguse liikumised, mõõtes iga vibratsiooni mikromeetriga, arvates kõrgust lainepikkusest ja lainepikkuse järele üle kandes meloodia millimeeter-paberile, või mis veel parem, logarütmilisele paberile, mis annab ühesuguse vahe kõigi oktaavide jaoks. See meetod, mida tarvitab näit. Scripture (vt. Lisa, nr. II), on ainult näivalt kõige täpsem. Tõeliselt on eksimisvõimalused nii suured lainete pikkuse mõõtmisel ühest tipust teiseni, kusjuures tipud on suuremalt osalt ümarikud, et töö raskused ei tasu end suurema täpsuse saavutamisega. On palju kasulikumat tarvitada Meyeri kurvimõõtmisaparaati (vt. Lisa, nr. II), nagu seda tehakse Tartu ülikooli foneetikalaboratooriumis kõigis intonatsiooni-mõõtmistes teaduslikuks otstarbeks. sellega võttes eeskujuks Hamburgi foneetikalaboratooriumi. Selle aparaadi kirjeldamiskatset ei maksaks teha, sest isegi Meyer, omas kirjatöös tema kohta, ei suuda anda selget

pilti. Aparaat peab nägema ja isegi tarvitama, enne kui võib aru saada tema töötamisest, mis muudab horisontaalseid kaugusi lainete tippude vahel vertikaalseiks kaugusteks, mis kujutavad vastavaid helikõrgusi. Jatkugu sellest, kui ütleme, et see abiriist on mingi joonistusaparaat, mille üks osa liigub mustal paberil ühe laine algusest teise alguseni, kuna samal ajal teine osa, mis ühendatud esimesega, joonistab mõõdetavate lainete kõrguse teatud kõrgusega vertikaalse joone kujul, just mõõdetava laine kohal. Sarnase mõõtmise tulemusteks on pikad paberiribad vertikaalsete joontega, mis ulatuvad paberi ülemisest äärest allapoole. Nende vertikaalsete joonte lõpupunktid, kui nad ühendada, kujutavad mõõdetud kõnehäälikute, silpide või sõnade intonatsioonikurvi. Kurvide illustatsioon tab. VI sisaldab ka osa sarnasest mõõdetud intonatsioonikurvist.

Meyeri kurvidemõõtmisaparaat on nüüd muutunud hädatarvilikuks eksperimentaalfoneetiliseks abiriistaks. Tal on aga see pahe, et tema abil saadud kurvid on liiga väljavenitatud horisontaalses suunas, mis ei lase näha kõrguse muutumist, ning neid on raske tarvitada võrdlevaiks uurimusteks. Kurvid paistavad liiga tasastena. Pealegi teeb nende pikkus triikimise liiga kalliks, sest palju ruumi läheks vaja illustatsioonideks. Nende asjaolude tõttu on saanud tarvilikuks vähendada kurvide pikkust, jättes nende kõrguse. Seda võib teha meetodi abil, mida sageli tarvitatakse joonistamises. Kurvile, mida tuleb lühendada, asetatakse ruuduline läbipaistev leht, ja punkte, milles kurv lõikab ruutude jooni, võib üle kanda ruudulisele paberile, mille ruudud aga kitsamad läbipaistva paberi omist. Antud juhtumusel oleks läbipaistva paberi jaotused horisontaalses suunas kaugemal üksteisest kui teisel paberil ja kurv lüheneb otsekoheses suhtes sellele vahele. See käitsi töötamine on väga igav ja ka mitte täiesti täpne, sest isegi kõige hoolsam töötaja võib teha vigu. Selletõttu sai tarvilikuks leida mehaanilist redutseerimis-meetodit. Seda tegi nende ridade kirjutaja, tarvitades raamile kinnitatud pantograafi, mis raam võib liikuda vertikaalses suunas rõõpail jooksvate metallrataste abil. Pantograaf on nii kinnitatud, et ta ainult horisontaalses sihis töötab. Ta laseb end seadida soovitud reduktsooniks. Aparaat pannakse töötama mõlema käe abil: parem käsi juhhib pantograafi teravikku redutseeritavat kurvi mööda, vasak liigutab raami, millele pantograaf kinnitatud, üles ja alla. Kurvi liigutus lahutatakse tema kaheks komponendiks, ordinaadiks ja abstsissiks, ja mõlemad ühendatakse ühtlasi, kuna abstsiss lü-

heneb soovitud määral. Kurvid, mis avaldatud selles töös, on redutseeritud sel viisil, kui see tarvilik oli. Kurvid, mis saadud otsekohe hääleülestähendustest kümograafi paberil, on redutseerimata. Ainult kurvid, mille saamismeetodi kirjeldus nüüd järgneb, vajasisid redutseerimist.

Hääle ülestähenduse saamismeetod grammofoni ja fonograafi plaatidelt.

Seni kui intonatsioonikurve võis saada ainult otsekohele hääleülestähendustelt kümograafi paberil, ei tundnud filoloogid, psühholoogid ja teised teadlased suuremat huvi nende vastu. Inimmõistuse osa, millele kõne esimeses joones määratud, on kuulmismeel, kõrv, ja mitte nägemisorgan, silm. Kui peame uurima intonatsiooni, teda analüüsima ja arvustama, siis tahame kuulda teda. Silm, vaadeldes intonatsiooni graafilist kujutust paberil kurvide näol, on kasulik ainult niivõrd kui ta abiks on kõrvale. Silmal enesel pole võimet otsustada, kas mõni intonatsioon on õige või vale filoloogia seisukohast, lüea või halb esteetika seisukohast, üht või teist inimomadust meeldetuletav psühholoogia seisukohast. On tõsi, et kogenud intonatsiooniuurija võib ühendada graafilise kurvi vastava akustilise tajumisega ja lugeda ning tõlkida intonatsioonikurve häälikkujutlustesse, nagu vilunud muusikamees sisemiselt kuuleb nootides kirjutatud viisi. Sellele astmele ei jõua aga mitte nii pea ja seni on vaja akustilise tajumuse ja graafilise kujutuse kombinatsiooni. Nii siis enne kui võis asuda intonatsiooni teaduslikule uurimisele laiemas ulatuses, tuli üles leida meetodeid, mille abil teda esitada kõrvale ja samal ajal ka silmale, s. o. teda pidi üles võetama fonograafi või grammofoni plaadile, et oleks võimalik teda igal ajal reprodutseerida, ja ühtlasi üles tähendada graafiliselt kurvide kujul.

Seda võib saada kahel viisil. Võib esiteks üles võtta fonograafi abil kõneldavaid häälikuid, sõnu ja lauseid samal ajal kui neid registreerib kümograaf. Selleks otstarbeks varustatakse kummitoru, mis juhitud suulehtrilt ülestähendava tambuurini, haruga, mis ühendatud registreeriva fonograafiga. Fonograaf liigub ühtlasi kümograafiga ja kõneldud teksti võib reprodutseerida. Ta kõlab võib olla veidi tumedalt ja ebaselgelt asjaolu tõttu, et õhk ei tunginud vabalt suust, vaid pidi läbi minema teatud pikkusega torust. Kuid see meetod on küllalt kohane intonatsiooni uurimiseks akustilise tajumuse saamiseks. Parem meetod on tarvitada larün-

gograafi suulehtri ja hariliku Marey tambuuri asemel, kusjuures suu jääb vabaks fonograafi rääkimiseks. Väike kummiga kaetud vastuvõtja lehter surutakse kõrisõlme vastu ja kummitoru annab edasi häälepaelte väringud, mis panevad kogu kõrisõlme vibreerima, väga tundelisele tambuurile, mis nad üles tähendab kumograafile harjastest kangikesest abil. Larüingograafi tema kõige täielikumale kujule on viinud Wirth ja Krueger (vt. Lisa, nr. II) ja hääle-ülestähendamismeetodit larüingograafi ja fonograafi abil tarvitas kõige enne Panconcelli-Calzia (vt. Lisa, nr. II). Allakirjutanu tarvitas seda meetodit laias ulatuses töös intonatsioonile mõjumisvõimaluste üle (vt. Lisa). Et katsealused selles uurimises pidid tegema liigutusi kätega, surus mingi kolmas isik larüingograafi katsealuse kõrisõlme vastu.

Kirjeldatud hääle-ülestähendamismeetodil on aga see halb külg, et ta juhib kõrvale katsealuse tähelepanu ülesandelt, mis tal täita, nimelt, võimalikult vabalt ja loomulikult hääldada mõned kõnehäälid, sõnad või laused. Vastuvõtja lehter tuleb kõvasti suruda kõrisõlme vastu, vastasel korral ei kandu vibratsioonid küllaldase jõuga edasi, eriti naiste juures. See ärritab paljuid katsealuseid. Ka tülitab neid asjaolu, et katse juures on tegevad vähemalt kaks, ja sageli isegi kolm isikut. Selle tõttu on soovitamam ära jätta fonograafiline ülesvõte, kui katsealune on igal ajal kättesaadav kõneldud teksti akustilise tajumise ja ülestähendatud kurvide võrdlemiseks. Kuid ka siis, kui see raskustega seotud, tuleb eelistada kõneldud teksti fonograafiline ülesvõtmist enne või pärast kumograafilist registratsiooni. Ei maksa karta, et sama teksti kaks ettekannet täpse teadusliku võrdluse jaoks liialt teineteiset erinevad. Eelpool on näha (vt. 137 jj.) et isegi pika aja järele kordab katsealune teatud teksti peaaegu samal viisil kui see kõneldud on esimesel korral, eriti kui teda veidigi harjutatud, näit. pähe õpitud. Igal juhtumisel on sarnadus küllalt suur, et lubada kõiki otsuseid, mis tarvilikud harilikeks teaduslikeks otstarbeiks selle kohta, kas intonatsioon on tõusev või langev ja millised on rütm ning rõhk. Igatahes on umbkaudsed tulemused, mis saadud eraldi ülesvõetud grammofooni ja kumograafi ülestähenduste võrdlevast uurimisest, väärtuslikumad neist, mille valimistamisel on tarvitatud kombineeritud ülestähendamismeetodit, mis muudab ülestähendamise nii ebaloomulikuks katsealusele.

Intonatsiooni registreerimisel käesoleva töö jaoks on loobutud fonograafist. Katsealused on kõik Eestist ja jää-

vad lähemas tulevikus Tartu ning on raskuseta kättesaadavad. Pealegi ei ole käesoleva töö sihiks demonstree-rida ega tarvitada intonatsiooni erilisi vorme akustilisiks uurimusteks, analüüsid ja kirjeldades nende peensusi, vaid leida, kas eestlaste seas on olemas üldisi intonatsioonitüüpe, ja missugune on nende suhe eesti rahvusliku ehk raassilise tüübi või tüüpidega. Nende ridade kirjutaja, uurides oma katsealuste intonatsioonikurve ülalmainitud töö jaoks intonatsioonile mõjumisvõimaluste üle (vt. Lisa II), vajab harva vastava fonograafi ülesvõtte abi. Meloodiavormi kindlaksmääramiseks, mis oli selle töö otstarve, jätkus kurvidest üks pea täiesti.

Kui aga alata eesti või teiste keelte intonatsioonivormide individuaalsete varjundite uurimist, siis kerkib möödapääsemata vajadus ülestähendamismeetodi järele, mis võimaldab ühtlasi kuulda käsitletavat intonatsiooni. Sel puhul ei tule aga tarvitada fonograafi ega larüngograafi kombineeritud meetodit. Allakirjutajal on õnnestunud leida palju otstarbekohasem ülestähendamisviis, nimelt kõne vibratsioonide ülekandmise meetod grammofoni plaadilt või fonograafi rullilt kümograafi tahmapaberile. See on tõepoolest ideaalne ülestähendamisprotsess, sest eelpool kirjeldatud kombineeritud meetodis on akustilise mulje allikaks õrn vaharull, mis kergesti kõlbmatuks muutub, kuna ta on nii pehme, et teda võib mängida ainult piiratud arvu kordi. Lisaks nendele vigadele on saadud kõla harilikult nii nõrk ja ebaselge, et kõneldud teksti kordus on kaugel esialgseist häälikuist. Grammofoni plaate aga võib lasta mängida väga palju kordi ja uuendada, kui nad kulunud. Samuti on nad oma odavuse tõttu kättesaadavad igale uurijale igas ilmaosas. Säärane hääleülestähenduse ülekandmismeetod kümograafi paberile kõrvaldaks kõik ülalmainitud raskused.

Kaua aega püüti üle kanda laineid grammofoni plaadilt või fonograafi rullilt mehaaniliste abinõudega, tarvitades suurendavaid kange, mis plaadi või rulli pikaldasel keerlemisel surusid oma lühikese osa otsaga laine ülestähendusele plaadil, kuna pika osa ots joonistas laine ülestähenduse replika kümograafi paberile. Scripture (vt. Lisa, nr. II) ja Lioret (vt. Lisa, nr. II) peaaesjalikult arendasid seda meetodit vastavalt grammofoni ja fonograafi jaoks. (Vt. ka Panconcelli-Calzia tööd [Lisa, nr. II]). Need meetodid on aga ülearuseks tehtud allakirjutanu poolt ülestähenduse seesuguse ülekandmisviisiga, mille järele ühendatakse grammofoni või fonograafi kõlatoos ja väga tundeline tambuur

kummitoru abil. See meetod on kirjeldatud eksperimentaal-foneetika ajakirjas „Vox“ (vt. Lisa, nr. II). Igaühele, kes tunneb Marey tambuuri, ei paku raskusi kujutleda seda õhu ülekandmisviisi. Edu tingimused on esiteks, et kõlatoosi ja tambuuri ühendav toru oleks lai ja teiseks, et tambuur oleks väga tundeline, koosnedes laiast metalltoru tükist, mis kaetud väga õhukese pinguletõmmatud kummi-membraaniga ja kannab kirjutuskangina harjast. Selle meetodi täpseimas vormis asetatakse kümograafi trumm grammofoni teljele, nii et mõlemad keerlevad sama kiirusega. Sel viisil on tühistatud iga võimalus, et mõni segadus grammofoni või kümograafi keerlemise korrapärasuses muudaks ülekantud ülestähenduse ebatäpseks. Tükk sarnasel viisil ülekantud ülestähendust grammofoni plaadilt, mis sisaldab „Pakasel talvel“ teksti ettekannet hra Otto Petersoni, meie katsealuse P poolt, on näha käesoleva töö illustratsioonide seas.

Kui eksperimentaal-foneetiline töö peaks jätkuma Eestis ja laiemad avalikud ringkonnad tundma huvi tema vastu, millele loodetavasti kaasa aitab käesolev töö, tuleks üles võtta grammofoni plaatidele ja eksperimentaal-foneetiliselt uurida kõigi nende kõnelejate hääli, kes tähtsad teaduslikust, sotsiaalsest või poliitilisest seisukohast. Tartu ülikooli foneetika laboratoorium on juba omandanud ja uurimisele võtnud kõik kättesaadavad eestikeelsed kõneldud grammofoni-plaadid.

Grammofoni ülestähenduste pikkus teeb tarvilikuks redutseerida ülalmainitud meetodi järele saadud intonatsioonikurve. Neid redutseeriti $\frac{1}{5}$ -ni nende algupärasest pikkusest, lühendus, mida allakirjutanu ikka tarvitab grammofoni plaatide juures, kui nad üle on kantud korrapärasele kümograafi trummile, mille ümbermõõt 50 sm. Suurem osa võõraste keelte intonatsioonikurve, mis avaldatud selles töös, on redutseeritud samas vahekorras. Ülestähendamise ja redutseerimise viis on käsitletud eraldi, lk. 146 jj. Ülestähendused, mis saadud otsekohe katsealuse suust, on redutseerimata, sest kümograafi liikumiskiirus on nii väike, et saadud intonatsiooni kurvi pikkus ei erine suhteliselt väga palju intonatsiooni kurvi omast, mis saadud grammofonilt ülekandmise teel. „Pakasel talvel“ teksti P kurvid ja teised grammofoni ülekanded on suhteliselt $\frac{1}{3}$ lühemad kui teised kurvid.

Hääle vibratsioonide registreerimismeetodid ja saadud kurvide mõõtmine ning redutseerimine on nüüd selgitatud. Tuleb veel öelda mõni sõna käesoleva töö illustratsioonide valmistuse kohta. Algupäraseid mõõdetud või redutseeritud

kurve sisaldavad paberiribad kopeeriti joonistuspaperile või valgele papile. Suuremat paberit tarvitati grammofoni plaatidelt saadud kurvide jaoks, välja arvatud P „Pakasel talvel“, ja ungarikeelsed H kurvid (tabel IV). Venekeelsed kurvid P L (tabel V) on ka saadud suulehtri abil. Joonte kõrgus, mis märgitud vastavalt 100 ja 200 või 200 ja 400, määrati ära mõõtes niisuguse helihargi lainet, mis teeb 100 vibratsiooni sekundis ja siis võttes selle lainepikkuse oktaavi, mis hõlpus teha Meyeri kurvimõõtnisaparaadi abil. Vertikaalne kaugus kahe jämeda musta joone vahel on, nagu mõõtmisel tarvitatava pabeririba omagi, täpselt 12 sm. Oktaavide laius algupärasel joonistusel on 4,5 sm. Jooned on tõmmatud hiina tindiga, küllalt jämedalt, et ülesvõttel avalduda. Kui joonte vastav jämedus pole ühesugune kõigil kurvidel, siis on see tingitud asjaolust, et nad valmistati ajal, mil kirjeldatud tehnika oli alles arenemisel. Väikesed jooned, mis lõikavad kurve täisnurga all vastavale osale, on individuaalsete häälikute piirjooned, niivõrd kui seda võib kindlaks teha. Grammofonilt saadud ülestähendustel on neid piirjooni kerge täpselt määrata, sest vokaalide ja heliliste konsonantide oobertoovid differentseeruvad väga selgelt üksteisest. Ainult häälikgruppide algusel või lõpul on esimesed või viimased lained nii nõrgad, et neid võimata mõõta. Mõnel juhtumusel, kui lained väga ebaselged, näitab täppjoon kõige tõenäolikumat mõõtu. Kurvides, mis saadud otsekohestest suulehtri ülestähendustest, pole jagamise täpsus nii suur kui grammofoni ülestähendustes, kuid küllaldane käesolevaks otstarbeks. Võib tähele panna, et sageli on igal individuaalsel häälikul oma eriline intonatsiooni liigutus. Helitute konsonantide kõrgust ei saa loomulikult mõõta, nende pikkuse näitavad tüljajad kohad heliliste häälikute intonatsioonikurvide vahel. Mis puutub tähestamisse, siis lõigati esimeste kurvide jaoks tekstiks tarvilikud tähed selleks trükitud tähestikkudest ja kleebiti joonistuspaperile või papile selle kurvi osa alla, millele nad vastasid. Hiljem valmistatud kurvidele kirjutati tähed šabloonide abil. Foneetiline tekst, kui see tarvilik, kirjutati käega vastavate kurviosade kohta. Eestikeelsetele kurvidele pole kirjutatud foneetilist teksti, sest eesti keele õigekirjutus on juba küllalt foneetiline käesolevaks otstarbeks ja väga täpne hääldamisvarjundite äratähendamine pigemini segaks kui aitaks lugejat. Pealegi on käesoleva töö sihiks mitte hääldamine, vaid intonatsiooni demonstratsioon. Selle töö eestlasele-lugejale ei valmista raskusi kurvid eestikeelse teksti jälgimine. Võõraste keelte kurvide tekstid, nende fo-

neetilised transkriptsioonid ja tõlked leiduvad Lisas (vt. nr. I). Teatava vilumuse järele on tekstid illustratsioonidel väga kergesti loetavad.¹

Jooniste fotografeerimisel kanti hoolt, et nende dimensioonid oleksid võimalikult ühesugused, vähemalt vertikaalses sihis. Nii siis võib võrrelda kurvide suhtelist kõrgust, ilma et oleks vaja arvesse võtta kõrguse erinevusi. Mis puutub horisontaalsesse ulatusse, s. o. aja tegelikku pikkusesse, siis on juba tähendatud ülalpool (vt. lk. 152), et grammofonilt ülekantud intonatsioonikurvid on $\frac{1}{3}$ korda lühemad neist, mis saadud suulehtri ülestähendustest. Jämedad vertikaalsed jooned, mis ulatuvad vastava kurvide rea ülemisest äärest alumiseni, näitavad, et osa mõõdetud ribast, kus kurve ette ei tule, on välja jäetud. Need vertikaalsed jooned tähendavad vaikimismomente. Suuremalt osalt on nende kestvus üks kümograafi trummi või grammofoni plaadi terve ringkäik. Mõnda lugejat võib huvitada kindlaks teha aja tegelikku pikkust, mida tarvitanud intonatsioonikurvid käesolevais illustratsioonides. Järgmised andmed on sel puhul abiks: aja pikkus, mida tarvitab iga eestikeelse kurvi rida, välja arvatud P, on pea täpselt 3,1 sekundit. Aeg ühe P rea kestes on umbes 4,6 sekundit. Võõraste keelte kurvide rea kestes mõõdub umbes 7,3—7,7 sekundit, kurvi rea pikkusele vastavalt. Mõlemal viimasel korral peab silmas pidama, et grammofon keerleb kiirusega 78 korda minutis. Mainitud vertikaalsed jooned, mis tähendavad vaikimist, pole arvesse võetud.

Lugeja tähelepanu olgu juhitud asjaolule, et ühel juhtumusel, nimelt K, on kurvide lõpposa mahutatud teise kurvi-gruppi, nimelt P otsa. Põhjuseks oli soov kokku hoida ruumi.

Kõigis eestikeelseis kurvipiltides on tarvitatud kõneleja nimetähte (vt. lk. 134) nii terve kurvigrupi kui ka iga üksiku rea märkimiseks. Neist kurvidest kõneldakse alati tähe ja numbriga all, mis leiduvad nende pahemal küljel. Nimetähtedeks on enamasti ikka tarvitatud suurt tähte, ainult ülalmainitud vale teksti (vt. lk. 137—8) varasel ülestähendusel leidub väike täht. Need kurvid lisati juurde ainult üldise tüübi võrdluseks ja nad ei peaks tekitama segadust.

¹ Ilma selle uurimuse kallal töötajate eneseohverduseta poleks käesolev töö kunagi küüinud järjeni, kui ebatäielik see ka ei ole, millele ta siiski viimaks jõudnud. Tema lõpetamine ei vajanud mitte ainult allakirjutanu ja tema kaastööliste kolmeaastalist tööd Tartu ülikooli juures, vaid ka palju aastaid eelkatseid ja kogemusi.

Lõpuks võiks veel öelda illustratsioonide suuruse kohta, et see on nii väike esiteks kokkuhoidmise mõttes ja ka võrdluse hõlbustuseks.

Käsitlemiseks valitud tekstid.

Peab tunnustama, et mõnede tekstide valik oli puht-juhuslik. On juba enne tähendatud (vt. lk. 149), et grammofoni plaadid valiti uurimiseks, sest neile kõneldud tekstid on väga loomulikult ette kantud, sest et nad kättesaadavad on igale uurijale ja neid võib tarvitada kaua ning uuendada tarvidust mööda. Teine seni mainimata põhjus on, et plaatide tege-
miseks valitud isikud on harilikult tuntud kõnelejad, kelle kõnelemisviisi võib pidada tüübiliseks küsimuse all olevale keelele. Kaua aega olid ainukesed kättesaadavad eestikeel-
sed kõneldud plaadid h-ra O. Petersoni omad ja tänini pole tõsiseid ettekandeid olemas peale tema omade. Petersoni plaate pole küll valmistatud hiljuti, kuid on juba astunud samme nende uuesti grammofoni turule ilmumise kindlusta-
miseks. Kuigi juhuslik, siiski polnud Petersoni plaadi „Pa-
kasel talvel“ (Zonophone N. X. 61147) valik õnnetu. Vastu-
pidi, vaevalt võiks leida kohasemat teksti eesti intonatsiooni demonstreerimiseks. Hans Pöögelmanni luuletus käsitleb tüübilist eesti ainet ja väljendab tundeid, mis tuttavad igale kodumaalasele. Autor, kes väljamaalane, pole kompetentne otsustama luuletuse kirjandusliku väärtuse üle, kuid talle on kinnitatud, et kuigi see pole väga kõrge, pole see luuletus siiski halb. Sarnane tekst vastab täiesti käesolevale otstar-
bele, sest parem pala oleks liig tuttav, oleks vast käsitletud koolis või ülikoolis ja tema intonatsioon streotüüpiline. Selletõttu polnud valitud käsitlemiseks ettekanne „Kalevi-
pojast“, mis leidub „Pakasel talvel“ plaadi teisel küljel. Iga katsealune oleks teda esitanud kooli või lava konventsionaal-
sel viisil. Kõrge kirjandusliku väärtusega tekst sisaldaks väga mitmekesiseid tundeid ja varjundeid ja ta läbimõtlematu ettekandmine valmistaks raskusi katsealusele, kuna mõtlemine vähendaks ettekande loomulikkust. Käesolev luu-
letus aga on väga otsekohene ja sisaldab õieti ainult ühe suure emotsiooni, nimelt, tunde, mille esile kutsub loodus-
jõudude tegevus, lumi, torm, pilved jne. karmil põhjal. Selletõttu oli lugemine katsealustele hõlpsaks ülesandeks. Ja et sisu selge esimesel pilgul ning emotsioon nii lihtne ja tu-
gev, on katsealuste reaktsioon tekstile sama otsekohene ja spontaanne igal juhtumisel. On väga iseloomulik, et katse-
alused, kes polnud kuulnud ettekannet grammofoni plaadil,

nimelt S ja A, kõnelesid intonatsiooniga, mis väliselt sarnasem P omale kui B, K, V omad, kellest kaks esimest olid kuulnud plaati mitmel korral enne kõnelemist, kuna V tunneb nii kõnelejat kui ka teksti. B samuti on kuulnud Petersoni ettekandeid enne katsealuseks saamist selles uurimuses. Kui oleks valitud halvem tekst, siis poleks olnud juhust emotsionaalseks väljenduseks. See oli ka põhjuseks luulelise teksti valimisel, kuna oleks võinud võtta mõnd proosateost, näit. ühte Paul Pinna naljaettekandeist. Autor on eelmis-uurimustes, mis osalt ette võetud tuntud filoloogide ja psühholoogide, Sieversi, Wundti, Kruegeri juhatusel, alati eelistanud poeetilisi tekste. Selles kõnevormis on kõige kergem uurida intonatsiooni tüübilisi vorme. Poeesia, isegi kõige kõrgem poeesia, eelistab lihtsa ehitusega lauseid, kuna proosal on sihiks väljendada keerulisemaid ideid vastavais süntaktilistes konstruktsioonides. Et tundma õppida kõnemeloodia reegleid ja seadusi, tuleb välja minna tervikulise iseloomuga tekstist, mis loodud ühe tervikulise idee väljendamiseks. Ainult eepilistes või lüürilistes lauludes võib loota leida sääraseid lihtsaid ja kergelttuntavaid kõnetoonide tüüpe, mis tarvilikud kõnemeloodia uurimisel. Lüüriline poeesia on vististi kõige lihtsam kõnevorm, sest suuril ja tugevail emotsioonidel, mida ta väljendab, on lihtsustav, valiv ja ühendav mõju keelele. N. n. „loomuliku“ kõne näide, nagu tuntud lause „Der Feind ist besiegt“, Wundti kõnemeloodia käsitluses, on nii väga ebamäärane ja ebakindel, vajab nii palju seletust ja ühendust teiste väidetega, et tema järele ei või kindlaks teha ühtki kõnemeloodia tüübilist vormi. Ed. Sievers (vt. Lisa, nr. II) tegi oma tähtsad leidused kõnemeloodia alal töötades keskülasaksa lüürilise luule lihtsate värsivormide kallal.

Et aga rahuldada neid arvustajaid, kes nõuavad „loomulikke“ kõnevorme, on juurde lisatud lause „Olen oma riigi truu alam ja täidan ustavalt oma kodaniku kohuseid“. See lause on konstrueeritud ja valitud autori poolt kauaaegse katselise töö tagajärjena intonatsiooni alal. Autor on leidnud, et kuigi loomulikku jutlemist võib üles tähendada telefoni abil, siiski on võimatu tarvitada sel teel saadud tekste võrdlevaks uurimiseks. Ainult algupärane kõneleja hääldab sõnu ja lauseid vabalt ja loomulikult. Järgmised katsealused, kui neid paluda lugeda või korrata sama teksti, teevad seda enam või vähem kunstlikult, ja nii ei saa tarvitada sel korral võrdlevat meetodit. Ainuke viis saada ja võrrelda relatiivselt „loomuliku“ iseloomuga intonatsioone on niisuguse ütluse valimine, mis oleks samal ajal küllalt üldine, nii et ta

võiks olla igast rahvusest ja sotsiaalsest klassist isiku tarvitav, ning ühtlasi väljendaks individuaalset inimkogemust ja mõistuslikku elamust, et katsealune võiks hääldada teda spontaanselt ja reaalsuse tundega. On oodata, et suurem hulk isikuid hääldab selle ütelse väga sarnasel viisil, hoolimata sellest, kas nad loevad teda või ütlevad vabalt. Autor usub, et mainitud lause on säärane ütelse. Ta on poliitiline deklaratsioon, mille ütlemisest ei keelduks ükski normaalne isik. See lause, vastavas tõlkes, moodustab kõikide võrdlevate intonatsiooniuurimuste, mis autoril käsil, materjali ja lähtekoha.

Intonatsioonikurve võrdlev uurimine.

Eelmistest peatükkidest on selgunud, et intonatsioonikurve ei või uurida otsekoheselt, ainult vaadeldes neid ja tähele pannes nende kaju ja ulatust. Ei saa „maha lugeda“ kurvide tähendust, nagu seda arvavad ja nõuavad vähikud ja algajad foneetikas. Et aru saada, mida kujutavad intonatsioonikurvid ja võrrelda neid teaduslikult, on vaja süsteemaatset tõlgitsemist, mis kooskõlas teatud meetoditega.

Tarvitavad intonatsioonikurve tõlgitsemise meetodid olenevad suurelt uurijale omasest kujutelmist intonatsioonist ja kõnemeloodiast. Kaua aega ja osalt ka praegu valitseb foneetikas vähikute seas arvamine, et kõnemeloodia on peamiselt samane kui laulu või instrumentaalmuusika meloodia, s. o., et kõnehääle kõrgus muutub kindlais võnkumisperioodides. Neid perioode kujutati muusikalise üleskirjutuse abil joonte süstemil, mida tarvitatakse vokaal- ja instrumentaalmuusikas. Kooskõlas selle vaatega ja kujutamiskiisiga olid kõnemeloodia uurimiskiisid sarnased muusikas tarvitatuile. Kõnemeloodias otsiti Euroopa või teiste maade muusikate vastuvõetud heliredeleid nende mitmesuguste võtmete ja helistustega. Esimesist foneetikuist, kes uurisid kõnemeloodiat selle meetodi järele, oli Merkel (vt. Lisa, nr. II). J. Stormi teos inglise filoloogia üle (vt. Lisa, nr. II) sisaldab hea aruande tulemuste üle, mis saadud, tarvitades muusikalist meetodit kõnemeloodia uurimisel. Saran, kuulsa „Deutsche Verslehre“ autor (vt. Lisa, nr. II) on ka selle vaate pooldaja ja isegi D. Jones, tuntuim autoriteet inglise foneetika alal, juhtumisi tarvitab muusikalist ülestähendust kõnemeloodia registreerimiseks. Viimaseil aastail on muusikaliste meetodite tarvitamiskiimalust sel uurimisalal käsitletud Heinitz (vt.

Lisa, nr. II). Püsivaima ja põhjalikuima kõnemeloodia uurimise muusikalisest seisukohast on ette võtnud Forchhammer (vt. Lisa, nr. II). Tema tulemused tahavad mõista anda, et kõnemeloodia on niivõrd muusikalise iseloomuga, et teda võib otsekoheselt mõjutada muusikariistade mänguga. Nad ootavad eksperimentaalset järelkatset foneetilisel ja psühholoogilisel alusel.

Kõnemeloodia muusikalisele mõistmisele aluseks olev idee on, et helide ja helirühmade mitmesugused intonatsioonid on kas iseenesest küllalt muusikalised või sisaldavad muusikalisi elemente. Isegi autorid, nagu J. Storm, kes teavad, et intonatsioon suurelt muutub, on siiski arvamisel, et ta liigub ainult teatud muusikaliste helikõrguste vahel, mida kindlaks võib teha ja võrdlevaks uurimiseks tarvitada. Siin on huvitav tähendada, et juba minevikus, enne eksperimentaalsete uurimiste ajajärgu algust füüsikas ja füsioloogias, oli teada üksikuile, et hääl kõnes ei püsi ühelgi kindlal helikõrgusel. Aristoxenos Tarendist (vt. Lisa, nr. II) vanas Kreekas eitas muusikalise ja kõne meloodia sarnadust. J. Steele (vt. Lisa, nr. II), XVIII as. inglise kirjanik, tähendas, et kõnemeloodiat võib jäljendada keelpillide abil, kui mängija laseb sõrmel liikuda keelel, tõmmates seda poognaga või käega helisema. Steele oli esimene tarvitama kurve kõnemeloodia kujutamiseks. Ka D. Jones (vt. eelpool) on leidnud, et muusikalisest üleskirjutusest ei jatku kõnemeloodia kujutamiseks. Ta ühendab kurvid muusikalise joonestikuga oma eritöös intonatsiooni alal (vt. Lisa, nr. II). Pole huvitusest tähendada, et meie moodsad keeled sisaldavad kurvide abil intonatsiooni kujutamise vanaaegse meetodi jäänuseid. Harilikud vahemärgid, komma, küsimus- ja hüüdmismärgid ja tuntud akuut-, graav- ja tsirkumfleks-rõhud, mida tarvitatakse näit. prantsusekeeles, on tuletatud keskaegseist „Neuma“dest, kirikulaulu kurvide abil kujutamissüsteemist.

Uuemad foneetika uurijad tarvitavad kurve või jooni intonatsiooni kujutamiseks. (Selle probleemi arengu kaunis täielik kirjeldus leidub allakirjutanu teoses „Kõnemeloodia tajumisest“, vt. Lisa, nr. II). Kui intonatsioonis peaks tõesti leiduma mingisugune „raskuse keskpunkt“ (autor peab jälle juhatama praegu mainitud teost), mis õigustaks kõnemeloodia kujutamist nootide abil, siis peaks see kujutamine ikka ühenduses olema kas langevate või tõusvate joonte tarvitamisega, et ära tähendada kõnemeloodia omapärast iseloomu, mis seisab libisemises. Selle kõnemeloodia omaduse tähelepanemata jätmine muudabki Klinghardti vaevalise töö

prantsuse ja inglise kõnemeloodia alal (vt. Lisa, nr. II) nii väärtusetuks teaduslikkudeks ja isegi praktilisteks otstarveteks. Allakirjutatud kavatseb peagi avaldada Klinghardti tulemuste arvustava uurimuse.

Isegi muusikalisest seisukohast oleks võinud uurida kõnemeloodiat põhjalikumalt, kui seda seni on tehtud. Eelkäivate töötajate peamised tulemused näivad olevat tähelepandud individuaalsete intonatsioonide enam või vähem täpsed kujutused nootides või joontes, või, nagu Klinghardti puhul, arvatavasti tüüpilised kõnemeloodia vormid, mis kindlaks tehtud ainult subjektiivse kuulmise abil, ilma objektiivse materjalita, mida arvustada võiks. Teadlased, kes seni teinud suuremaid edusamme intonatsiooni uurimismeetodeis, on olnud Sievers ja Saran. Esimene oma teoses „Rhythmisch-melodische Studien“ (vt. Lisa, nr. II) määras kindlaks, et kõnemeloodia iseloom seisab vahetpidamatus häälelibisemises ja juhtis tähelepanu saksa intonatsiooni kahele süstemile, mis teineteisele vastupidised. Saran oma „Verslehre“s (vt. Lisa, nr. II), andis kaks intonatsioonitüüpi, ühase ja murtu, ning mõned nende kombinatsioonid. Ta tegi ka tuntuks rõhuta silpide tähtsuse meloodilise mulje saavutamisel. Kuid autor peab kahetsusega tähendama, et seni on mainitud printsiibid tarvitusele võetud ainult allakirjutanu töis „Sieversi signaalide ja liigutuste mõju kõnemeloodiale“ ja „Kõnemeloodia tajumine“ (vt. Lisa, nr. II). Neis kirjutistes mainitud ja tarvitatud meetodid on ka tarvitusele võetud käesolevas töös eesti kõnemeloodia uurimiseks. Kuid kuna neis varemais uuringuis peasiht oli psühholoogiline, kusjuures foneetilised uurimised andsid ainult materjali, allub käesolevas töös psühholoogiline element peamisele otstarbele, mis, nagu lugejale teada, on antropoloogilise iseloomuga.

Käesoleva töö intonatsioonikurvide uuringus on tähelepanu pöördud peaaesjalikult eestikeelsele kurvidele, kuna teiste keelte omad juurde on lisatud ainult võrdluseks ja kontrastiks. Nagu osutub analüüsi ja võrdluse tegelikust tööst, pole see meetod sugugi juhuslik, sest eesti keelt võib edukalt tarvitada lähtekohana üldisel kõnemeloodia uurimisel.

Eesti intonatsioonikurvide antropoloogiline aspekt.

Antropoloogilised uurimised on seni läbi viidud peaaesjalikult mitmesuguseilt vaatepunktidelt tehtud inimkehade mõõtmiste ja tähelepanemiste abil. Nii on naha, silmade ja juuste värv, nina, suu ja pealuu kuju, mitmesuguste kehaosade relatiivne suurus, liikmed, keha, juuste kude, vere koosseis ja ta keemilised reaktsioonid individuaalselt või kollektiivselt

põhjustanud inimolevuste jaotamist raassidesse, tüüpidesse või liikidesse. Ja kuna on saadud täpseid ja huvitavaid tulemusi sarnaste äärmiste ja erinenud inimkonnarühmade kohta, nagu Kesk-Aafrika neegrid, Austraalia pärismaalased, eskimod jne., pole antropoloogia meetoditel seni korda läinud kindlaks teha sääraseid tegureid, nagu etnograafilise sugulus, rahvus või sotsiaalne klass. Neile küsimustele on harilikult vastuseks, et kõik etnograafilised, rahvuslikud või sotsiaalsed rühmad on raassiliselt niivõrd segatud, et neid võimata on kirjeldada antropoloogiliselt. Siinkohal peaks arvesse võtma, et kõik inimkooselu vormid, olgu neil selleks geograafilised, majanduslikud, usulised või sotsiaalsed põhjused, on ühendatud omavaheliste abielude süstemi. See omavaheline abielude süstem hoidub alal ja suuremalt osalt muutub veel eksklusiiivsemaks inimrühma individuaalse olemasolu kindlustamisega. Hiljuti olime tunnistajaks terve rea poliitiliste üksuste moodustumisele etnograafilise suguluse alusel, ja igalühel neist juhtumusist käis poliitilise emantsipatsiooni eel aastasada või enam etnograafilise rühma organiseerimist ja kontsentreerimist peaaesjalikult koduse ühenduse abil, mis viimases joones tähendab abielu. Kui mõni rahvus või teine inimrühm konsolideerub poliitiliselt, muutub abielu võõra rahva liikmega ikka haruldasemaks nähtuseks, põhjustel, mis igale lugejale selged isiklikest kogemustest. Teada on, et niisugustele abielusüsteemidele analoogiline protsess moodustab suguloomade, väike- ja sulgloomade kasvataja kõige tähtsama abiriista. Pannakse kõige suuremat rõhku, et võõras veri ei tungiks soosse. Selle (ettevaatus-)abinõuga kasvatatakse ja parandatakse ühiseid omadusi. Teine sookasvatamise külg on valimine, nende üksikute kaotamine, mis vahetusprintsipi, elu ühe algteguri mõju tõttu on eemaldunud soovitud tüübist. Kasvataja vabaneb neist, kas hävitades nad või eraldades neid teistest uue tüübi kujundamiseks. Sama protsess leiab aset ka rahvuslikud või sotsiaalsed elus, kuigi ta esimesel pilgul ei paista silma. Teada on, et igas sotsiaalses või etnograafilises rühmas on isikuid, kes ei „saa läbi“ kaaslastega füüsilise ehituse, tervise, intelligentsi tõttu, või lihtsalt seepärast, et neil on erinevad temperamendid. Pole vaja peatuda pikalt näitamiseks, et sääraseid isikuid kaotatakse kas täielikult või osalt rahvuse või rühma elust. Grupi edustavad liikmed on ikka need, kes edukad on rühma elus, kas loomuliku ande või teadliku kohanemise tõttu, mis jällegi lõpuks tähendab abielu. Sel viisil on kujunenud praegu maailma tuntud rahvuslikud ja sotsiaalsed tüübid.

On selge, et somaatiline (kehaline) tüüp on kestva abi-
eludevahelise ja sotsiaalse eliminatsiooni tulemus. Küsimu-
seks jääb, kas võib kindlaks määrata seda tüüpi igal üksikul,
näit. eesti rahva puhul? Vastus on, et seda võib teha, kui
arvesse võtta seadusi, mis valitsevad valikut abielus. Esime-
sena tuleb tähele panna tsivilisatsiooni algul põllutöises
ühiskonnas füüsilise tubliduse tegur. Talumees vajab kaas-
last, kes füüsiliselt võimne jagama ta tööd ja tegevust. Põh-
jamaas, nagu Eesti, mis mere, järvede ja soode tõttu niiske
kliimaga, on ainult piiratud arv inimtüüpe kõlvuline valikuks.
Nad peavad olema pigemini karastatud, jõulised, kindlad ja
püsivad kui kiired ja energilised, pigemini konservatiivsed
ja maasse kiindunud kui juhtumishimulised ja rändamisele
kalduvad. Kiirema temperamendi ja elavama mõttekuju-
tega tüübid rändavad välja nii pea kui võimalik, isegi kui nad
asuvad mõneks ajaks maale oma rännakuis. See on otse-
kohene kriteerium valikus abieluks. Siia peab lisama veel
teise motiivi, nimelt põlvenemise rahvusliku või raassilise
teadlikkuse. On tõsi, et harilik mees valib naise suuremalt
osalt oma ema sarnasena, mis juba moodustab raassilise edasi-
kestmise ühe põhjuse. Eraldi neist tähendustest aga on selge,
et igal etnograafilisel rühmal on teatud inimiluduse ja üld-
ehituse ideaal, mis mõjutab kaaslaste valikut abieluks enam
kui mood, kunst, kirjandus või romantiline mõttekujus.
On väga õpetlik uurida kihlatud paaride päevapilte, mida lei-
dub nii suurel arvul igas päevapiltniku äris. Ei või kaju-
tella paremat viisi tutvuda rahvusliku ja isegi kohaliku tüü-
biga. Et võtta konkreetne näide: üle terve ilma pole naise-
liikkuse ideaaliks, nagu seda tõendab valik abieluks, mitte
sale, individualiseeritud näojoontega, elegantne, poisilik naine
lühikeste juuste ja seelikutega, vaid pigemini veidi inetum,
ümmariku näoga, tugeva rinna ja puusadega algupärane nais-
olevus, kelle kehaehitus juba tõendab tema kõlbulikkust loo-
mulikeks funktsioonideks.

Ka siin leiavad inimraassid seletuse. Aasia, Euroopa ja
Aafrika mandrite suure kogu lõuna- ja lääneosas, kus meri
ja kliimaatilised olud soodustavad liikuva ja energilise mehe-
liku tüübi arenemist, on ka raass meheliku iseloomuga, pika-
liikmeline, sale, kõlvuline kiireks liikumiseks ja võitlemiseks.
Ja, nagu anatoomia ja füsioloogia tõestavad, järgneb suurele
liikmetearengule pikk pea, sest liikumistsentrid asuvad taga-
peas, mille pikenemine, vähemalt enamail juhtudel, käib kaa-
sas liikuva muskulaarse tüübiga. Teisest küljest on maini-
tud mandrite kogumi idapoolne osa oma kareda kliima tõttu

elu ülespidamisallikana soodne ainult põllutööks. Siin areneb ja konsolideerub pikaldasem, raskem, kannatlikum ja püsivam inimtüüp, mis üle elab enam oma hulga, kõrge sünnituste arvu ja naiste sünnitusvõime kui saavutuste tõttu tsivilisatsioonis ja kultuuris, ühe sõnaga — naistüüp. Nii leiub siin ka ümmargune pea ja vastav tüse, ümmarik keha, naiselikud omadused, sest aju külgosad on ühendatud kerega ja arenenud vastavalt selle arengule. Loomulikult leiduvad ka segud, sest looduslikud pöörded muudavad korrapärase raasside jaotuse, kuid on ikka olemas tendentsid jalule seada algupärasest tasakaalu. Seda tendentsi ja inimtüüpide jaotuse loomulikku alust tuleb pidada silmas käsitledes antropoloogilisi küsimusi.

Eesti maa on minevikus alla heitunud ja temal on elanud palju mitmesuguseid rahvusi ja raasse. Kirjeldamata segu inimtüüpe peaks olema järelduseks. Mida aga antropoloog ja isegi tähelepanelik reisija leiab, see pole mitte segavereliste segu, vaid kaunis homogeenne rahvastik, väikeste erinevustega linna ja maa, põhja ja lõuna, mandri ja saarte vahel. Ja isegi üksikus eestlases pole leida seda kehaehituse, näojoonte ja liigutuste ebakooskõla, mis iseloomustab näit. paljusegatuid sakslasi ja ameeriklasi. Osutub, et võõrad allahitjad kas lahkusid maalt sama ruttu kui nad tulid või elasid kastina, mis ei segunenud suuremal määral pärisrahvaga. Ainult sel viisil võib muuseas seletada ka eesti keele püsimine, keel, mis oleks täiesti elimineerunud või vähemalt tundmatuks muutunud, kui võõras element rahvastikus oleks arvuliselt kunagi küüeninud suure protsendini. Eesti keele küsimus juhib tagasi selle töö keskprobleemi juurde, nimelt ülesandele kindlaks määrata selle keele põhijoonte antropoloogiline tähtsus.

Autor kahetseb, et tal tuleb pakkuda lugejale nii pikki teoreetilisi arutlusi, et selgitada käesolevat peaprobleemi, mis seisab lihtsas küsimuses, kas eesti kõnelejate intonatsioon on nende antropoloogiliste iseäralduste avaldus või mitte. Kuid et see küsimus peaks olema suure tähtsusega ja pakkuma huvitust eestlasele, ei pane nad vististi pahaks ka teoreetilisi refleksioone.

Keelt, nagu tähendatud selle kirjutise alguses (vt. lk. 135), ei saa kõik õppijad omandada ühesuguse kergusega. Isiku intelligents ei etenda otsustavat osa, küll aga and, mis nimetatud mainitud kohal „kõrvaks“ keelte jaoks. Tähelepanemisväärt on asjaolu eesti keele puhul, et õppija, kelle emakeele ehituse poolest on sugulane eesti keelega, kuigi ainust kõige

igapäisemat mõtetki ei väljendata mõlemas keeles ühiste sõnadega, omandab eesti keele hulga kergemalt ja edukamalt kui õppija, kellel olukord on vastupidine. Nii omandavad ungarlased eesti keele, kuna inglastel see korda ei lähe. Mitte grammatilise ega süntaktilise ehituse raskused, mis eesti keel pakub läänlastele, pole selle asjaolu põhjuseks. Eesti keele kõnemeloodiale ja rütmile on inglase kõrv niivõrd tõrges, et tal on võimata saada „lause-tunnet“, katsudes mõista, lugeda või kõnelda eesti keelt. Sama võib öelda eestlaste kohta, kes katsuvad omandada inglise keelt. Nad saavad aru pärisinglastest ainult niivõrd, kui need kuidagi jäljendavad eesti kõneviisi, nii pea aga kui nad tarvitusele võtavad inglise kõnerütmi ja intonatsiooni, muutub arusaamine raskeks. Pärisestlastele pakub kõige suuremaid raskusi kõneledes või kirjutades inglise keelt kujundada puhtinglise kõlaga lauset. See asjaolu selgub lugejale otsekohe: vaja ainult meelde tuletada, et loomulik eesti kõnerütm nii üksikuis sõnus kui ka lauseis on lihtne langev, s. t. iga sõna või sõnaderühma esimesele silbile langeb pearõhk, kuna järgmisi rõhutatakse nõrgalt, kuigi kaunis ühtlaselt. Sama printsiip valitseb ka ungari ja soome keeles. Inglise keeles pole kõnerütm nii lihtne. Tuleb vahet teha kahe rütmi, rõhu- ja pikkuserütmi vahel. Silpide pikkus võib muutuda inglise keeles, kuna ta eesti keeles on enam-vähem kindel. Inglise rõhurütm on väga korrapäratu, kuna sõnadel või sõnarihmadel võib pearõhk olla kas algul, keskpäigas või lõpul, kusjuures silpidel on veel väga mitmesugused rõhuastmed. Pikkuse ehk kvantiteedi rõhk on lihtne tõusev, kuna lõppsõnad ja -silbid ning isegi lõpphäälikud on suhteliselt pikemad eelmisist. Viimase asjaolu on kindlaks teinud allakirjutanu ja ta kavatses avaldada uurimust selle küsimuse üle. Nende kõnerütmidega on ühendatud vastavad meloodiad, mis tulevad uurimise alla eesti intonatsioonikurvide analüüsis eneses, mille teoreetiliseks ettevalmistuseks need read on kirjutatud. Neis rütmides ja nendega ühendatud intonatsioonides eksivad eestlased ja inglased, kui tarvitavad vastavat võõrast keelt. Tartu ülikooli foneetika laboratooriumis on käimas selle erinevuse uuringud.

Need tunnustatud faktid sunnivad jälle tagasi pöörduma antropoloogilisele seisukohale. Igat kõnerütmi saadakse tarvitades teatud viisil kõneelundeid, eriti just hingamisorganeid. Silpide suhteline pikkus ja tugevus oleneb kopsust tuleva õhu tarvituse jaotusest. Et püsivalt alal hoida teatud rütmi, kas langevat või tõusvat, terve kõne kestes, tulevad hingamisor-

ganid jäädavalt seada sellele rütmile, nad peavad töötama temas. Füsioloogia aga õpetab, et kõik inimefunktsioonid kalduvad rütmilise vormi omandamisele, mis on nende loomulik töötamisviis. Lähedalt ühendatud mõne üksiku organi või organitekoogu loomuliku töötamisviisiga on nende elundite füüsiline kuju, suurus ja arengu ning tubliduse aste. Eriti viimasena mainitud organiomadus on suure tähtsusega, nagu selgub edaspidi (vt. lk. 165). Nii näit., kui sageli tarvitada jäseneid, siis arenevad nad enam kui teised keha osad. Teisest küljest kaldub hästiarenenud organite omaja isik nende tarvitamisele. Nii kalduvad saledad, pikkade jäsemetega isikud spordile ja elavale liikumisele, kuna lüheldaste jäsemetega ja arenenud kerega isikuil on vastupidised kalduvused. Sellelt seisukohalt vaadatuna selgub enam kui enne ühendus kõnemeloodia ja -rütmilise ning kehaehituse vahel. Pole tarvis palju mõtlemist järelduse tegemiseks, et füüsiliselt aktiivsem inimetüüp tarvitab ka elavamaid kõnerütme ja -meloodiaid kui vähem elav ja vähem tegevust armastav tüüp. Selle suurema füüsilise elavuse täpne avaldusviis kõnemeloodias ei tule siin arutusele. See sünnib järgmises osas. Tuleb ainult tähendada, et eesti keelele omane langev rütm ja vastav meloodia on loomulik ja kergem funktsioon kui ainult lihtne tõusev rütm ja meloodia, ilma eriliste raskendusteta, mis leiduvad inglise keeles. Langev rütm on see, mida kõne valib loomulikult, sest iga kõneleja alustab antud sõna või lauset teatud õhu ja energia hulgaga ja selle lõppedes nõrgeneb kõne sõna- või lauselõpu pool. Et seda protsessi ümber pöörda, on vaja valitseda kõne- ja hingamisorganite üle, mis vajab muskulaarset jõudu. Selle tõttu võib oodata, et tõusvate ja inglise keeles leiduvate raskemate segarütmide ja -meloodiate jaoks on vaja suuremat liikuvust ja kalduvust füüsilisele tegevusele kui langeva rütmi ja meloodia korral.

Kõik seni öeldu pole kavatsatud tõenduseks, nagu oleks iga eesti, soome või ungari keelt kõneleja loomulikult lüheldaste jäsemetega isik väga arenenud kerega või muutuks kohanedes sääraseks, kuna näit. iga inglise keelt kõneleja areneb vastupidises suunas. Lugejale on juba vististi selge autori arvamine, et on olemas loomulik ühendus kirjeldatud füüsilise ehituse tüüpide ja kõnemeloodia ning rütmi vahel, ja et etnograafilises rühmas, mis alal hoiab teatud keele tüüpi erilise rütmi ja meloodiaga, peab leiduma valitseva elemendina antropoloogiline tüüp, millele see kõnerütm ja meloodia loomu poolest on omane. See maksab ka eesti rahvuse kohta tema sünteetilise keeletüübi, langeva kõnerütmi ja -meloo-

diaga. Õigustatud on eeldus, et temas domineerib kirjeldatud ida-inimtüüp. Pole vaja, et see oleks arvuliselt ülekaalus, küllaldane on, et rahvuse esindavad klassid kuuluvad sellesse tüüpi või püüavad kohaneda temaga. Lugejas tekib siinkohal vist küsimus, miks autor ei võtnud ette antropoloogilisi mõõtmisi, et statistiliselt kindlaks teha mitmesuguste füüsiliste inimtüüpide arvulisi proportsioone, ühtlasi mõõtes nende kõnemeloodiaid. Vastus on, et eraldi sellest, et säärane statistiline töö ühes kehade ja häälekurvide mõõtmisega vajaks liig palju üksiku uurija aega, eesti rahvuse puhul vististi mitu aastat, pole selle meetodi tarvitamine vajaline või on isegi täiesti kasutu.

Et Eesti rahvastikus on suhteliselt suur protsent ümmarpealisi ja laianäolisi isikuid, on juba tõestatud antropoloogilises uurimustes. Teisest küljest võib kindlaks teha eesti kõne omapärasest intonatsiooni, uurides mõningaid tüübilisi kõneleжайd ja võrreldes kõrva abil nende intonatsiooni teiste omaga. Kuigi harilik, vilumatu kõrv ei suuda leida ega analüüsida igat kõrgusemuutust intonatsioonis, jätkub siiski temast äramääramiseks, kas teatud intoneerimisviis sarnaneb teisele või mitte. Eesti intonatsioonikurvide materjaliga, mis sisalduvad selles töös, on seda tehtud. Ainult seesuguste kõnelejate hääled on üles tähendatud ja mõõdetud, kes pika eeluurimise järel kõrva abil osutusid meloodia suhtes eesti kõne tõeliste esitajatena. Pealegi garanteerib kolme katsealuse avalik seisukoht eesti keele õpejõududena ülikoolis nende kõne esitavat iseloomu. Aruanne katsealuste keelelisest iseäraldustest leidub *Lisas, nr. I.*

Isegi kui käesoleva uurimise katsealuste juures oleks ette võetud antropoloogilised mõõtmised, poleks need iseenesest ära tähendanud inimkonna raassi, tüüpi või liiki, millesse vastavad isikud tuleks paigutada. Eelpool on juba öeldud (vt. lk. 164) et osa, mida etendab teatud elund inimorganismis, selle väärtus oleneb suurelt jaolt selle organi tublidusest. Nii võib esineda mitmesuguseil põhjusil pikkade jäsemetega ja peadega isikuid etnograafilises grupis, milles harilikult domineerib lühikeste jäsemetega ümmarpealine tüüp. Uurimise alla tuleb sel puhul, kas need isikud tegutsevad ja liiguvad viisil, mis omane nende eneste füüsilisele või nende grupi domineerivale tüübile. Selle suhte hea näide leidub elamuses, mille läbi elab iga ida-eurooplane, külastades Londonit või mõnda teist inglise linna. End lähemalt vaadeldes tundub ta elektriseerituna teda ümbritsevate inglaste kiireist, energilistest liigutustest. Vastupidi, inglasele, kellele idamaa

tundmatu, mõjuvad seal nähtud inimeste mugavad, pikaldased ja harmoonilised liigutused ning ilme mõnusalalt. Ja seda pikaldast, tasast ja harmoonilist kõnnaku ja ülalpidamise stiili ei oma mitte ainult ida-tüübi domineerivad esindajad, vaid ka need, kes põlvenemis- või variatsiooniseaduse tõttu sarnanevad väliselt lääne-inimtüübile.

Nii siis selgub, et somaatilise tüübi tunnused on enam füsioloogilise kui anatoomilise iseloomuga. On tõsi, et loodusliku ja sotsiaalse ümbruse mõjul järgneb füsioloogilisele funktsioonile varem või hiljem ka vastav anatoomiline ehitus, kas kohanemise või elimineerimise abil.

Juba praegustes eestlastes on märgata, et ida tüüp on sotsiaalselt tõusmas, kuna lääne tüüpi esindavad vähem edukad ja füüsiliselt nõrgemad isikud. Kuid see on ainult mõeldamises tehtud tähelepanek, mis võib olla ei jää tõena püsima lähemal uurimisel ja rahvuse tulevasel arengul. Mis puutub funktsioneerimise füsioloogilisse järelekatsetesse, paistab, et Joseph Rutzi leiutatud ja formuleeritud ning tema perekonna levitatud hääleprodutseerimisprintsüübid (vt. Lisa, nr. II), kuigi kahtlemata mitmeti liialdatud ja isegi ekslikud, sisaldavad siiski suure osa tõtt. Rutzi teooria tõendab, et inimhingamise ja ühes sellega laulu ja kõne viisi ja kvaliteedi määrab ära keha üldine kord, eriti lihaste kokkutõmbamisega rinna- ja kõhukoopale antud kuju. Selle teooria selgitamiseks olgu öeldud, et hääle olevat tumeda ja pehme kvaliteediga ühes vastava rütmi ja meloodiaga, kui rinnakoobas on pikendatud vaheliha tõmbudes kokku, kõhu nihkudes ette ja lõdvendades kõhukoopa ees- ja külgeseinu kujundavaid lihaseid. Kui vastupidine protsess leiab aset, kõhuseinad tõmbuvad kokku, vaheliha lõdvenemisel sisikond surutakse rinnakoopasse ja ribid laienevad, omandavat hääle pehme ja selge kvaliteedi. Rutzi teooria järele võib häälele anda kõva kvaliteeti, sirutades keha vertikaalsuunas ja muutes kangeks kõik kere muskulaarsed osad.

Neile üldtüüpidele on veel juurde lisatud hulk üksikute lihaste mõjust olenevaid alajaotusi. Rutzi süsteemi praktiline tarvitamine on rajatud järgmisele printsüübile: iga isik, luues mõnd kunstiteost või isegi ainult väljendades end kõnes, kirjas, mõne muusikariista mängimisel, teeb seda kooskõlas oma füsioloogilise tüübiga. Loodud kunstiteoses või väljenduses on see tüüp kõigi oma individuaalsete alajaotustega kehastatud. Nii väljendavad kõik plastilised või graafilised teosed, muusikalised või kirjutatud kompositsioonid, käekiri jne. autori füsioloogilist tüüpi. Et viimast kindlaks

teha, peab uurija valima niisuguse kehaasendi, et antud kunstiteose vaatlemine või väljendusprodukti lugemine, laulmine, ettekandmine sünniks täiesti vabalt ja mõnusalt, ilma et see tunduks võõrastavana või kunstlikuna. Rutzi süstem väidab, et neid tingimusi täites on kunstiteoste reprodutseerimine, laulmine, mängimine, deklameerimine, näitlemine, kõige rahuldavam ja tõetruum. Seda Rutzi süstemit on mitmeti uuritud ja arvustatud, näit. Felix Kruegeri poolt (vt. Lisa, nr. II). Arvamised tema väärtuse kohta on väga lahkuminevad, kuid lõpliku arvestava hinnanguga tuleb vististi veel oodata, kuni kogunenud on küllalt foneetilist ja psühholoogilist materjali võrdlevaks uurimiseks. Selle kirjutise autor on töötanud Rutzi süsteemi kallal mitme aasta kestes nii praktiliselt kui ka teoreetiliselt, leides, et see on rajatud kindlale tõsiasiade alusele ja et häält tõesti saab mõjutada Rutzi kirjeldatud viisil. Ta usub ka, et Rutzi tüübid vastavad teatud ulatuses kirjeldatud antropoloogilistele tüüpidele ja on valmis avaldama oma uurimistulemusi sel alal, kui selleks jätkub aega ja võimalust.

Nagu juba öeldud, seisab Rutzi teooria suur väärtus asjaolus, et ta lähtub pigemini füsioloogilisest funktsioonist kui anatoomilisest ehitusest. Eesti keele kohta tarvitatusena annaks see printsip järgmisi tulemusi. Loomuliku langeva rütmi ja meloodiaga keele kõnelemiseks on vaja suhteliselt vähe lihaste pingutust. Jätkub harilikult automaatselt hingamisviisist erilise lihaste kontrolli või abita. Kõhulihased, mis võivad avaldada tugevat survet sisikonnale ja sellega otsekohaselt mõjutada hingamise peategurit, vaheliha, võivad olla lödvad ja tegevusetud, lastes kõhul ette nihkuda. See on hingamisvorm, mis arstide ja kõneõpetajate tähelepanekute järele omane on n a i s t e l e kogu ilmas. Nad hingavad kostaalselt. Rutzi teooria õpetab, et n. n. tüüp I, mida autor sarnastab ida-inimtüübiga, hingab kostaalselt. Samal ajal määrab Rutzi süstem oma III tüübile, autori arvates lääne-inimtüübi esindajale, hingamisvormi, milles kogu kere on sirutatud vertikaalselt ja kangestatud, kuna kõik kere lihased on pinevil ja igal silmapilgul valmis tegema kiireid, energilisi ja äkilisi liigutusi. Sääraseid liigutusi, nagu juba tähendatud, võivad teha kõhulihased ja et rinna lihased on kangestatud, sünnib hingamine pea ainult kõhumusklite abil. Arstide ja kõneõpetajate tõenduste järele olevat see peaasjalikult m e e s t e l e omane tüüp. On iseloomustav, et Itaalia laulmismeetod nõuab kõhuga hingamist ja rinna kangestamist. Tehes hingamise ülestähendusi prantslastest, leidis autor ka neil kangestatud rinnaposisiooni.

Rutzi teooria tarvitamine eesti keele uurimisel annab veef teise tulemuse, nimelt, et eesti keele kergeks loomuliku rütmī ja meloodia tekitamiseks on vaja vähemat õhu mahtu kui raskeks ja keeruliseks inglise või mõne teise läänekeele saavutamiseks. Et see tõsi, võib lõplikult tõestada nelja faktiga. Esiteks: nii eesti kui ka soome keelt iseloomustab aspireeritud klusiilide puudumine. Aspiratsioon vajab tugevat hingamist ja see puudub nähtavasti eesti keele rääkimisviisis. Inglise keeles aga on hingamine nii tugev, et isegi vokaalid on osalt aspireeritud, omades inglise keelele iseloomulikke kõvakõlavärvingut. Sama hingamistugevuse puudumine klusiilides leidub ka Saksamaa sakside juures, kes on selle maa kõige ümmarpäisem lühijäsemelise raas's, idamaine nii põlvenemise kui ka etnograafilise iseloomu järele. Teiseks on konsonantne element üldiselt puudulik eesti keeles, kuna vokaalid domineerivad, muutes keele väga muusikaliseks, kuid ühtlasi ebaselgeks, nagu iga laulmine. Inglise keeles vastupidi on konsonandid esimesel kohal, kuna pikad vokaalid on pea täiesti tundmatud. Konsonandid aga olenevad suurest õhumahust ja tugevast väljatungimisest. Kolmandaks, õige üldine kopsude nõrkus eestlaste ja teiste idarahvaste seas tähendab ära rinna nõrkust. Põhja-Inglismaal, kus kliima paljur karedam, tuulisem ja niiskem kui Eestis, on tiisikus suhteliselt haruldane nähtus, hoolimata sellest, et suurem osa rahvastikku elab tööstuslinnades. Saksa füsioloogid ei nimeta põhjusest sisse- ja väljahingatud õhuhulka isiku vitaalkapatsiteediks.

Neljandaks ja viimaseks on õhu väljatungimise suuril ja äkilisil muudatusil teatud mõju häälepaelte võnkumisele. Kui õhk surub tugevamini nende vastu, tõuseb nende vibratsiooni kõrgus ja vajub jälle, kui surve kaob, s. t. mitmesuguste häälekõrguste saamiseks on vaja mitmesugust õhusurvet, mis tekitatakse hingamislihaste kokkutõmbamisega. Selletõttu tähendavad kõrguse muutused intonatsioonis õhusurve varieerumist väljahingamisel ja järelikult ka muutusi tehtud muskulaarses töös. Võrreldes eesti intonatsioonikurve läänerahvaste, eriti inglise, kuid ka prantsuse ja hispaania, omadega, osutub, et läänekeeltes on intonatsiooni ulatus kaunis suur ja suured ning üllatavad on erinevused sama kurvidekogu üksikute toonide vahel. Eesti kurvides on ulatus enamasti vähem ja erinevused sama kogu kurvide vahel vähem silmapaistvad. Peab igatahes tähendama, et vähema ulatusega kurvid (B, b, T, k) on naiste omad, kuna meeste kurvid (P, S, A) on küllalt suure ulatusega. Kuid ka V on mees-

katsealune, pealegi veel tuntud autoriteet eesti keele alal. See küsimus nõuab üksikasjalisemat analüüsi, mis ka leidub järgmises peatükis. Täpselt vaadeldes kurve tuleb aga tunnistada, et eesti ja ka soome ning ungari kurvides ei leidu neid äärmisi kontraste toonide ulatuses, mis iseloomustavad prantsuse, inglise ja hispaania omi.

Enne sellel antropoloogilisel alusel tehtud intonatsiooni teoreetilise uuringu lõpetamist tuleb juurde lisada mõned märkused, et selgitada mõnda võib olla arusaamatuks jäänud punkti. Esiteks paistab silma keele ehituse, ta rõhusüsteemi ja teda kõneleva rahva antropoloogiliste iseärduste ühenduse küsimus. Autor tunneb täiesti selle probleemi raskust. Ta ei võta enesele lõpulikult lahendada seda oma uurimismeetoditega, vaid palub arvustajaid mitte ametlikult antagonistlikud olla uuele populariseerimata teorialele. Et initsiaalrõhu süstem leidub ka teistes keeltes, peale soome-ugri keelkonna, et seesugune süstem arvatavasti valitses varemil aegadel indo-euroopa keeltes, et see süstem pole üldine ka soome-ugri keeltes, et altai keeltel, näit. türgi keelel, on ka teisi rõhusüsteemeid, on kõik autorile tuntud faktid. Kuid on vähemalt võimalik, et tšehhi initsiaalrõhk on tingitud tšehhide etnilisest sugulusest vanade avaaridega, soome-ugrilaste või altailaste sugulus-rahvaga. Etnilised muutused võivad ka aset leidnud olla soome-ugri ja altai gruppide liikmete vahel. Siis veel tuleb tähele panna asjaolu, et kõnerütmi ja -meloodia väliseks väljenduseks pole mitte ainult rõhk. Pikkus, nagu see osutub ingliskeelest, võib kujundada rütmi. Ka teisi foneetilisi tegureid, näit. täämbrit, võiks tarvitada rütmilisteks otstarveteks. On fakt, et paljudes soome-ugri ja altai keeltes on olemas langev täämbri rütm, n. n. vokaalharmonia, mis nii tuntud, et ta erilist seletust ei vaja. Mõned keeled näivad võimaldavat modulatsiooni mitme rütmi süsteemi poolt. Saksa keeles, milles dr. Ottmar Rutz, oma isa ideede jätkaja ja levitaja, leidis suurima arvu Rutz'i tüüpe ja alajaotusi, leiab ka selle kirjutuse autor langevat, tõusvat ja segatud rütmi ning meloodiat.

Üks tema esimesist tähelepanekuist sel alal, tema uurimuste varajasel astmel oli Austria luuletaja Nikolaus Lenau juhtumus. Selle luuletaja rütm ja meloodia paistsid talle erinevat teiste saksa luuletajate omist. Ta katsus ühendada säärase luuletuste, nagu

„Lieblich war die Maiennacht,
Silberwölkchen flogen.“

kahtlemata langeva rütmi ja meloodia ungari sugulusega ema

poolt, ja kohates hiljem ungarlasi, tõendasid need, et luuletuse rütm ja meloodia vastavat täiesti ungari rahvaluuleomile. Sellelt seisukohalt tuleks uurida, kuivõrd mitmesugused keeled võivad alluda mitmesugustele rütmidele ja meloodiatele. Seda on tehtud käesolevas töös eesti keele kohta, niivõrd kui kogutud materjal lubab.

Teine punkt, mis näib vajavat selgitamist, on käesoleva töö katsealuste antropoloogiliste omaduste küsimus. Autor on juba korduvalt kinnitanud, et ta inimkehade mõõtmist ja nende statistilist võrdlust selle töö otstarbele ülearuseks ja kasutuks peab. Antropoloogilistes mõõtmistes uuritakse ja võrreldakse omavahel ainult keha üksikuid osasid. Kuid kehaosa funktsioon ei olene tema absoluutsest kujust või suuruselt. Teda peab alati vaatlema suhteliselt iga teise organismiosaga ja isegi siis pole veel kindlaks määratud tema tõeline funktsioon, mis oleneb ta arengust, seisukorrast ja tublidusest. Mõõtmisel on säärased suhted üles seatud ainult pealuu jaoks. N. n. kraniaalne indeks annab üksnes pealuu laiuse ja pikkuse suhte. Isegi siin valitsevad erinevused, oleneb laiuse mõõtmisviisidest. Mõned teadlased mõeldavad kõige laiemat osa, hoolimata sellest, kus ta asub, teised ainult teatud osa laiust, kõrvade või meelekohtade juures. On tähelepanemisväär, et kõik raassi küsimusteksitlejad peavad tarvilikuks varustada oma mõõtmisstatistikat käsitletava etnilise grupi tüübiliste liikmete päevapiltidega. Selles meetodis on enam kui abituse tunnistamine. Lõppude lõpuks saadakse isiku antropoloogiliste omaduste ja suguluste hinnang tema välimusest, ja füüsilise, emotsionaalse või eetilise reaktsiooni temale määravad kas alateadlikult saadud või teadliku uurimise järele kujunenud muljed. Seksotstarbeks on head päevapildid paremaks alguseks. Väike, täiesti mõõtmata joon, nagu mongooli vildak silm, võib määrata raassi ilme või lisada temale viimase veenva joone. Mitte ainult näojooned, vaid seisakud ja ilmed, vaade, naeratus ja nende kombinatsioonid juhivad isegi täiesti harjumata vaatleja õigele järeldusele isiku raassi ja inimtüübi suhtes. Säärane teguviis on kooskõlas moodsa psühholoogia meetoditega, vähemalt tõendab F. Kruegeri kool Leipzigi ülikoolis, et igal elamuse vaatlemisel on suurima tähtsusega, et see sünniks igakülgsest. Eestlaste puhul peab käesoleva kirjutise autor nende naeratamisviisi ja sellega ühendatud keha-seisu nende tüübilisemaks raassiliseks tundemärgiks, mis avaldab emotsionaalseid omadusi ja nende väljendusviisi, mis on ainukesed omasarnased terves ilmas.

Et võimaldada lugejale saada kirjeldatud muljet, on selle uurimise katsealuste päevapildid lisatud kogutud materjalile. Kahjuks polnud võimalik neid õigel viisil naeratama panna. Peab aga uuesti tähendama, et lähtekohaks ja juhtivaks printsiibiks katsealuste valikul on olnud nende kõnemeeloodia mulje autori kuulmisele ja mitte tema mõni teooria eestlaste antropoloogilise seisukoha suhtes. Tema ütelused sel alal on ta uuringu tulemused, mitte selle põhjustajad. Selletõttu, kui peaks leiduma teatud ühendus või kooskõla katsealuste näojoonte ja -ilmete ning nende intonatsioonikurve vahel, ei tule arvata, et neid valiti selle kooskõla demonstreerimiseks ¹.

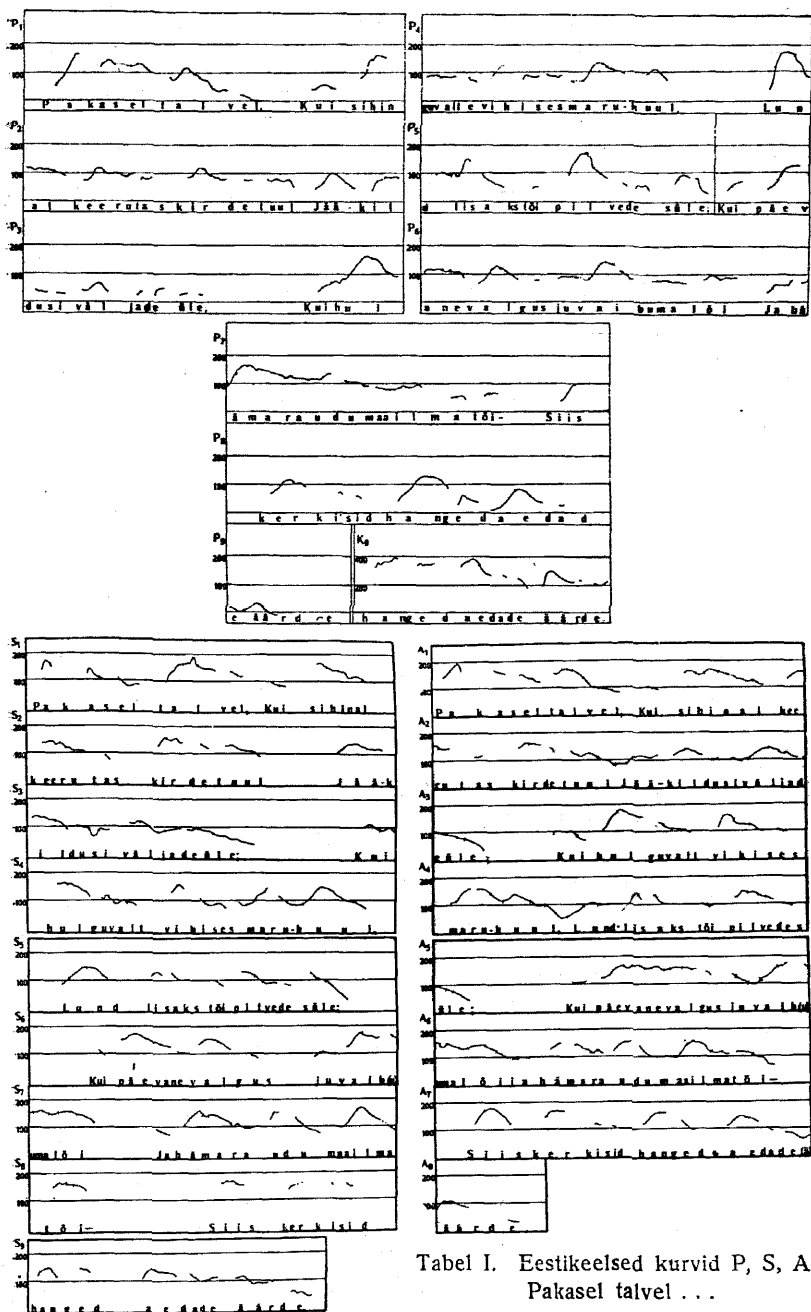
Eesti intonatsioonikurve analüüs.

Intonatsioonikurve analüüsimisjärjekord on üldiselt järgmine: P, S, A, V, B(b), K, T. Esimestena on võetud „Pakasel talvel“, nende järel „Olen oma riigi“ kurvid. Võõraid intonatsioonikurve vaadeldakse lühidalt lõpus, kuna neid tarviduse järel mainitakse võrdlemiseks. Selle printsiibid nõuavad sageli kõrvalekaldumist nimetatud järjekorrast ja üksikute illustatsioonide mitmekordset mainimist. Kurvid ise nimetatakse tabelite, millel nad asuvad, numbrī järele ja initsiaali ning numbrī all, mis asetatud nende vasakule äärele. Mitmel korral vastavad initsiaalid vastava rahvuse ingliskeelsele nimele. Kõik, mida vaja kurvide mõistmiseks, nende teaduslikuks uurimiseks ja võrdlemiseks, on antud eelmises peatükkides. Nii siis tuleb ainult mainida tehtud märkusi, kuna teoreetilisi arutusi pole enam vaja. Sihiks on leida kurvide kooskõla või lahkuminekut eesti keele iseloomust, nagu see kirjeldatud eelmises peatükis.

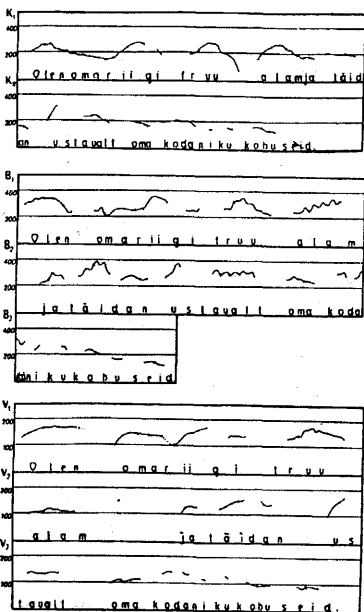
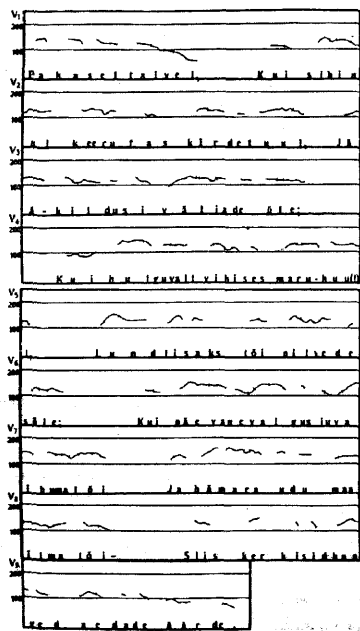
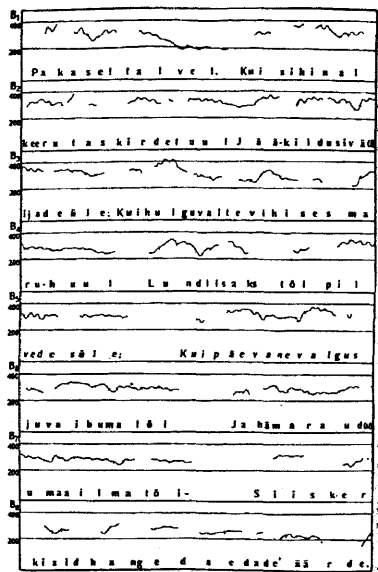
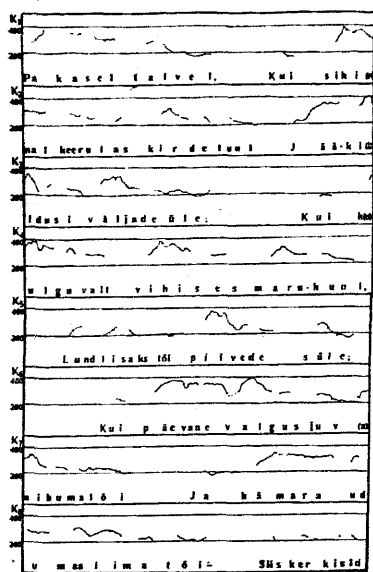
¹ Autor esitab palve veel lugejaile, mitte võtta tões leiduvaid märkusi eetiliste või esteetiliste otsustena. Autor ise on niivõrd kosmopoliit põlvenemise, sündimiskoha, hariduse, asukoha ja reisude tõttu, et temale raassiline eelarvamine on tundmata ja vaevalt arusaadav. Ta peab isikuid, kes niivõrd uhked oma rahvusele, et põlgavad teisi raasse ja rahvaid, ühel haridusastmel eskimodega, kes üksnes end nimetavad „inimesteks“ ja teisi inimolevusi peavad loomadeks. Kahtlemata on mõned raassid ja rahvused füüsiliselt ja vaimliselt tugevamad, teised nõrgemad; ühed sündinud juhtima ja valitsema, teised järgnema ja teenima, kuid „elada ja elada lasta“ on praegu kõige tugevama, energilisema ja võimsama rahvuse, anglo-sakside lipukiri. Kui selle lause viimast osa võtta tähendavana „elada aidata“, selguvad ka mõned autori ütelused ja väljendused, mis esiti võiksid paista haavavatena lugejaile.

Tuleb teha mõni üldine tähendus osa kohta, mida võrreeldes intonatsioonid etendavad käesolevas uuringus. Kuna selle sihiks on eestikeele meloodia iseloomu ja selle antropoloogilise tähtsuse kindlakstegemine, võiks võõrakeelsete intonatsioonikurvide hulkavõtmine paista otstarbekohatuna. Kuid eesti kõnemeloodia küsimust on selles töös vaadeldud antropoloogilisest seisukohast, ja see, laiemas mõttes, nõuab võimalikult paljude inimkõnemeloodia liikide võrdlevat uurimist. Käesolevast katsest suurema ulatusega töö vajaks kõike kättesaadavat intonatsioonikurvide materjali kõigist ilmaosadest ja selle tarvitamist eesti kõnemeloodia kohta kindlaksmääramisel tema suhtes. Praeguses töös ei või juttugi olla säärasest ettevõttest, juba sel põhjusel, et seesugust kurvide materjali pole üldse veel olemas. Autor on kõnemeloodia uurijate väikese rühma liige, kes kõik asuvad Euroopas ja on üksteisele tuntud. Kuna see töö on väga pikaldane ja vaevarikas, nagu lugejale teada eelkäivaist kirjeldusist, pole ime, et olemas olev materjalikogu on alles väike. Autoril on tulnud ühe-kahe ustava kaastöölise abiga valmistada kõik selles töös esitatud kurvid. See on põhjuseks, miks sellele tööle pole juurde lisatud enam kurve. Esimesel pilgul on aga näha, et euroopakeelte peatüübid kõik on esitatud. Keelte kurvide kõrval, mis eestikeelega suguluses, nagu soome ja ungaari keel, leidub ka rootsi, saksa, inglise, prantsuse, hispaania ja vene intonatsioonikurve. Oleks võinud juurde lisada veel paljugi, kuid et täielik kogu pole võimalik, on valik tehtud kooskõlas autori nii sageli mainitud teooriaga, et Euroopas ja ka terves ilmas on olemas vaid kaks intonatsioonisüsteemi, nimelt ida ja lääne. Soome, ungari ja osalt ka vene kurvid on ida-tüübi esindajateks, prantsuse, hispaania ja osalt ka inglise omad annavad ettekujutuse läänetyübist, kuna saksa ja rootsi kurvid on tolle riimkonna liigi esindajateks, mis leidub ida ja lääne vahele kiilutud mais. Valitud on ainult Euroopa rahvaste esindajad, sest et mõlemad inimtüübid leiduvad täiesti arenenud kujul Euroopas, ja eestlasi, kes ka Euroopa rahvas, ei või õiglaselt võrrelda teiste ilmajagude rahvustega.

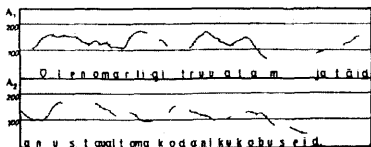
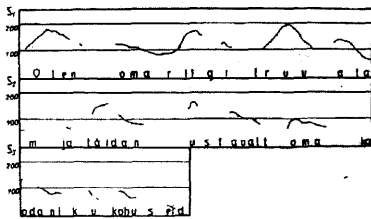
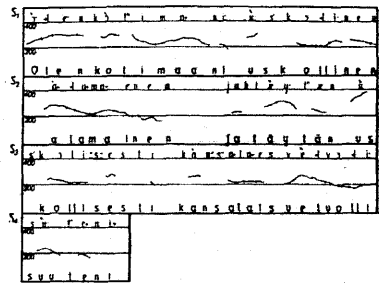
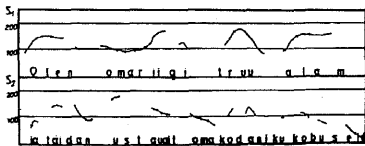
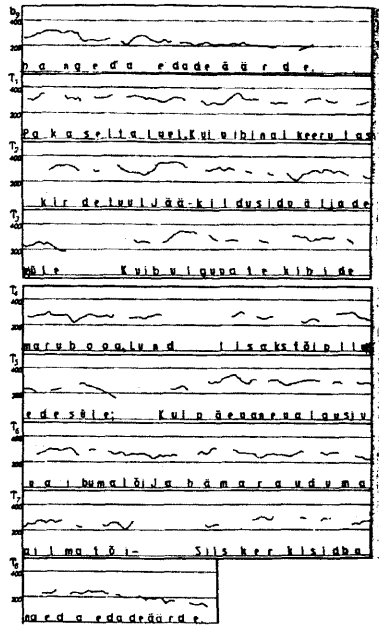
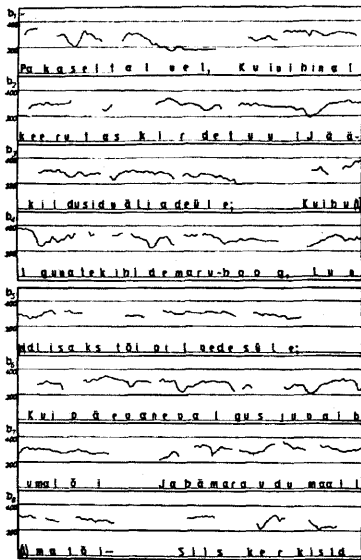
M ä r k u s. Käesoleva uuringu esimese poole lõpul avaldab autor oma kahetsust, et tal pole võimalik olnud tähelepanu pöörata dr. R. Villems'i väljapaistvale tööle eestlaste antropoloogilise iseloomu üle (käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus), kuna ta liig hilja sellega tutvus. Teoses hiljem on teda vastaval kohal siiski lühidalt puudutatud.

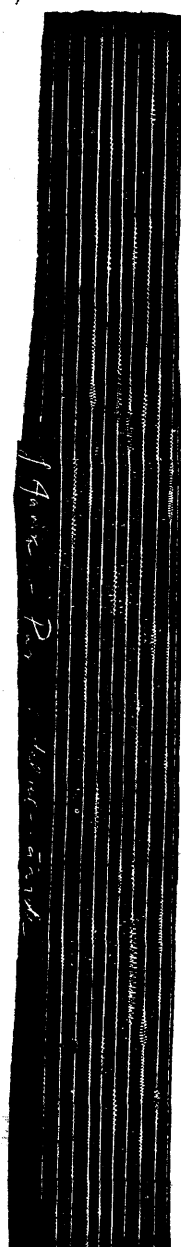
Tabel I. Eestikeelsed kurvid P, S, A Pakasel talvel ...

Tabel II. Eestikeelsed kurvid K, B, V Pakasel talvel... ja Olen oma riigi...

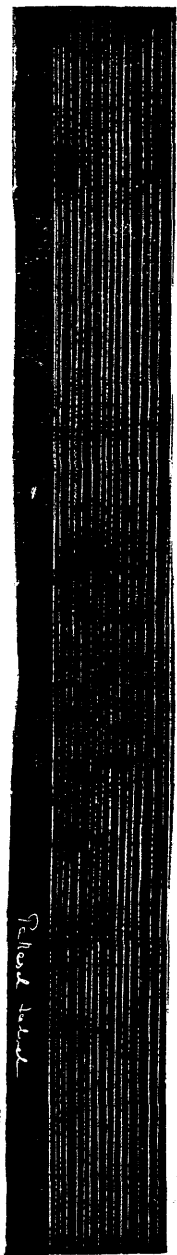

Tabel III. Eestikeelsed kurvid b, T Pakasel talvel ..., S, A Olen oma-riigi ... Soomekeelne kurv S.

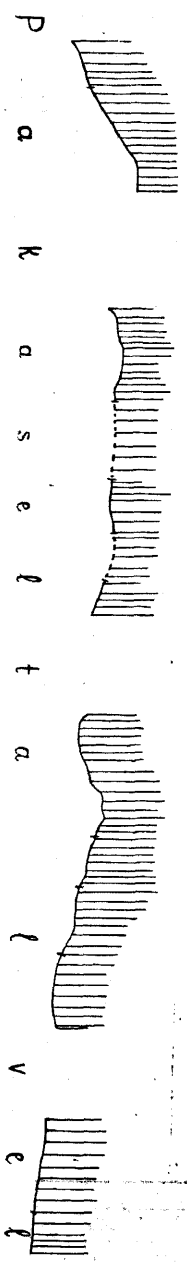
1. Registreerimine suulehtri abil.

W. E. Peters.

2. Ülekannne grammofooni plaadilt autori leiutatud meetodi abil.

Tabel VI.

3. 2 (P) alguse algupärane mõõtmise Meyeri kurvidemõõtmisaparadi abil (reduitseerimata).

(Järgneb.)

Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsused 20. XII 1926.

Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond arutles 20. XII. 1926 ühenduses Õig.-sõn. kavatsetava grammatilise lisaga mõningaid õigekeelsuslikke küsimusi ja jäi neis peatuma alljärgnevaile seisukohtadele (tehtud otsused sõnastatakse muude keeleliste küsimuste hulgas ka Õig.-sõn. lisas).

I. Otsused mõnede kirjakeeles esinevate paralleelvormide kohta.

Toimkond otsustas deklareerida vormid nagu:

1) <i>keelde</i>	soovitavamaks kui	<i>keele</i> ,
2) <i>andnud</i>	„	<i>annud</i> ,
3) <i>väike</i>	„	<i>väikene</i> ,
4) <i>esitlema</i>	„	<i>esiteleva</i> ,
5) <i>kirjutanud</i>	„	<i>kirjutand</i> .

Rööbasvormid nagu *esitella* - *esitleda* pidas toimkond tarvilikuks jätta esialgul kirjakeelde üheväärselt, paralleelselt lubatavaks.

Keelekujud nagu *materialismus* ja *kirjutet* tunnistas toimkond kirjakeelele täiesti mittesooitavaks; vastavad korrapärased vormid oleksid seega *materialism*, *kirjutatud*.

II. Otsused mõnede muude õigekeelsusküsimuste kohta.

1) Kreeka isikunimede transkribeerimisel otsustati kreeka tähed (resp. tähtühendid) asendada järgmiste rahvusvaheliste märkidega (toodud on ainult tähtsamad juhtumid):

$\zeta = z$	$\xi = x$	$\sigma \}$	$= s$	$\chi = ch$	$ov = u$
$\eta \}$	$o \}$	$\varsigma \}$	$= o$	$\psi = ps$	$\gamma\gamma = ng.$
$\varepsilon \}$	$\omega \}$	$v = y$	$\epsilon = h$		
$\vartheta = th$		$\varphi = ph$	$\prime = O$ [null]		

Näiteid: $\epsilon\eta\mu\eta\varsigma = Hermes$, $\prime\text{Αρταξέρξης} = Artaxerxes$,
 $\text{Αἰσχύλος} = Aischylos$, $\text{Οὐρανός} = Uranos$, $\text{Πτολεμαῖος} = Ptolemaios$ jne.

Vene nimede transkribeerimise kohta kinnitas toimkond A. E. S. juhatuse poolt juba varem välja töötatud juhise, mis avaldatud s. a. EK-s, lk. 182.

2) Perekonnanimede käänamise kohta võeti vastu need juhised, mis olid juba varem koostatud A. E. S. algatusel ning mis avaldatud s. a. EK-s lk. 115 (eesti perekonnanimede kohta) ja 1923. a. EK-s lk. 171 (võõrnimede kohta).

Apostroofi tarvitamise reegel (vt. s. a. EK lk. 116) täiendati lisandiga, et apostroof tuleb märkida tarbekorral (s. o. kas nime esmakordse esinemise puhul või muil kordadel, kui on karta segiminekuuid, eriti dokumentides). Võõrnimede hulka otsustati lugeda ka soome (ja eesti murdelised) perekonnanimed, millele eesti kirja-keeles tähttäheliselt vastavaid sõnatüpe ei leidu (seega: *Kettunen: Kettunenil, Kattai: Kattaile* jne.).

3) Komparatsiooni kohta kinnistati juhised:

a) komparatiivi kohta:

Üldjuhised: Komparatiivi tunnus *-ma* liitub algvõrdeomastava tüvele (*tähtsa + ma*).

Erijuhtumid: *a-, ü-*tüvelistel (ajalooliselt) pikasilbivähtelistel kahesilbistel tüvedel on komparatiivis algvõrde tüve lõppvokaali asemel *e* (*targa — targem, paksu — paksem*), samuti esmasilbivähtelistel sõnadel *kõva, paha, piga, süva, tasa, vana, vara* (*kõvem, pahem* jne.); aga: *püham, tümm, vagam* jne.).

b) *im*-superlatiivi kohta:

Üldjuhised: Superlatiivi tunnus *-im(a)* liitub algvõrde tüvele nagu *i*-mitmuse tunnus *i* ainsuse tüvele (*tähtsaid — tähtsaim, uusi — uusim, õnnelikke — õnnelikem* jne.). Sõnust, mil puudub *i*-mitmus, ei tarvitata ka *im*-superlatiivi (*hapu — kõige hapum*).

Erijuhtumid: Neis sõnus, mille komparatiivi kujundamine on erandlik (vt. ülalp.), on superlatiiv alati *-im*-ga lõppev (*targim, kõvim* jne.), kusjuures *j* on *i* eelt kadunud (*tühim*).

E. M.

Veel kord *h* ja *hh* kirjutamisest võõrsõnus.

Juba varemalt (vt. EK 1923, lk. 71) on olnud nende ridade kirjutajal võimalus „Eesti Keele“ veergudel käsitleda *hh* kirjutamist võõrsõnus. Siinkohal tahaks allakirjutanu eelmainitud arutlusele ainult lisandada veel ühe täiendava märkuse, nimelt mis puutub algkeelse vokaalidevahelise *ch*, χ transkribeerimisse rõhutu silbi järel. Tolles kirjutises (lk. 75) väideti, et rõhutu silbi järel tuleks *h* sel puhul kirjutada alati ühekordselt (*mehaanika, ahailane, distihon, trahee* jne.), sest kõnesolevat häälikut peaks eesti keele päraselt hääldatama lühidalt.

Sellejuures jäi aga arvesse võtmata tõsiasi, et võõrsõnad teatava piirini ei tarvitse alluda eestipärasele hääldamisele (näit. võib neis esineda pikk vokaal ja paarõhk järgsilpides, missugune asjaolu eesti keele foneetilise iselaadiga ei ole sugugi kooskõlas). Sellepärast võime käesolevalgi puhul küsida, kas peame võõraste keelte *ch*-d ehk χ -d eesti võõrsõnus rõhutu silbi järel hääldama lühidalt, ja vastus on vististi siingi: ei tarvitse (haritlased tegelikult hääldavadki *h*-d neis sõnus harilikult pikalt). Sellest järgneks, et võime *h*-d siingi kirjutada kahekordselt (*trahhee, psühhoos, ahhailane, distihhon* jne.), nagu rõhulise silbi järelgi (*psühholoogia, almanahhis* jne.), ja see võimaldaks järgmised paremused: 1) *ch* (χ) transkribeerimise üldjuhul muutuks erandi võrra lihtsamaks: see häälik tuleks võõrsõnus vokaalide vahel (välja arvatud pika vokaali või diftongi järel) alati transkribeerida *hh*-ga; 2) kaoksid säärased näilised, kuid segavad „vastuoksused“ nagu *psühholoogia, psühhopaat*, aga: *psühhoos, trahheetoomia* aga *trahee*, jne. Ainsaks erandiks võiksid jääda sõnad *mehaanik, mehaanika, mehaaniline*, mis on pooliti muutunud juba laensõnuks (aga sellevastu: *mehhanism, mehhaniseerima* jne., mis on puhtakujulised võõrsõnad).

ch (χ) transkribeerimise juhul võõrsõnus kujuneks seega järgmiseks: *ch* (χ) märgitakse üldiselt *hh*-ga (*psühho-*

loogia, psühhos, tšehh, distihhon, trahhee, amfibrahh jne.); erandid on samad, mis kõigi muudegi eesti häälikute kirjutamisel (välja arvatud s): pika vokaali või diftongi järel ja konsonandi kõrval tuleb **h** kirjutada alati ühekordselt (*psüüh, psüühiline, stiihia, monarh, anarhia, tehniline* jne.). Kõrvalepõikeks üldjuhisest on ka sõnad: *mehaanik, mehaanika, mehaaniline* ning nende eestilised tuletised (näit. *mehaanilisus*).

E. Muuk.

Vene sugunimedete transkribeerimine eesti keeles.

Mitme riigiasutise soovil on Ak. Emak. Seltsi juhatus ühes „Oigekeelsuse-sõnaraamatu“ redaktsiooniga välja töötanud vene sugunimedete transkribeerimise kohta alljärgneva juhise, mis hiljem on kinnitust leidnud ka Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna poolt (tähed on praktilistel põhjustel toodud eesti tähestiku järjekorras, kusjuures häälikühendite märgid — näit. ц = *ts*, ч = *tš* jne. on paigutatud tähestiku lõppu):

- а = а (Чаадаевъ = *Tšaadajev*)
- б = б (Бляевъ = *Beljajev*)
- д = д (Достоевскій = *Dostojevski*)
- э = е (Этаповъ = *Etapov*)
- е) — { e — harilikult (Семеновъ = *Semenov*, Ленинъ = *Lenin*)
- ё) — { je — sõna algul ja vokaali järel (Егоровъ = *Jegorov*, Грибоѣдовъ = *Gribojedov*, Алексѣевъ = *Aleksejev*)
- ф) — f (Ерофеевъ = *Jerofejev*, Афанасьевъ = *Afanasjev*)
- г = g (Григорьевъ = *Grigorjev*)
- х = { h — harilikult (Харченко = *Hartšenko*)
- { hh — vokaalide vahel (Чеховъ = *Tšehhov*, Шаховской = *Šahhovskoi*)
- и) — i (Дмитриевъ = *Dmitrijev*, Толстой = *Tolstoi*)
- й) — i
- ий) — { ii — sõna sees (Молнийскій = *Molniiski*)
- { i — sõna lõpul (Андрѣевскій = *Andrejevski*)
- к = k (Лукьянычъ = *Lukjanõtš*)
- л = l (Валуевъ = *Valujev*)
- м = m (Комаровъ = *Komarov*)

н	=	п	(Никитинъ = <i>Nikitin</i>)
о	=	о	(Островъ = <i>Ostrov</i>)
и	=	р	(Пушкинъ = <i>Puškin</i>)
р	=	г	(Романовъ = <i>Romanov</i>)
с	=	{s	—harilikult (Быстровъ = <i>Bōstrov</i>)
		{ss	—vokaalide vahel (Красинъ = <i>Krassin</i>)
ш	=	š	(Кошелевъ = <i>Košelev</i>)
з	=	z	(Вознесенскій = <i>Voznessenski</i>)
ж	=	ž	(Жемчужниковъ = <i>Žemtšužnikov</i>)
т	=	t	(Тургеневъ = <i>Turgenev</i>)
у	=	u	(Ульяновъ = <i>Uljanov</i>)
в	=	v	(Киселевъ = <i>Kisselev</i>)
ы	=	õ	(Шевыревъ = <i>Ševõrev</i>)
ц	=	ts	(Цвѣтковъ = <i>Tsvetkov</i>)
ч	=	tš	(Черкасскій = <i>Tšerkasski</i>)
щ	=	štš	(Щедринъ = <i>Štšedrin</i>)
ю	=	ju	(Юрьевскій = <i>Jurjevski</i>)
я	=	ja	(Мясоѣдовъ = <i>Mjassojedov</i>)
ь	=	{0	[null] (Гоголь = <i>Gogol</i>)
		{j	—vokaali ees (Соловьѣвъ = <i>Solovjev</i>)
ъ	=	0	[null] (Львовъ = <i>Lvov</i>)

Märkus. Märkide š ja ž asemel võib trükitehnilistel põhjustel tarvitada vastavalt sh [= š] ja zh [= ž].

A. E. S. juhatus.
Õig.-sõn. redaktsioon.
E. K. S. Keeletoimkond.

Soomes murdepiiride uurimisel.

(Järg.)

Juba õhtul peremehega juttu ajades selgus, et see, umbes 50-aastane haritud talumees, on väga hea keeleinstinktiga ja tunneb hästi kohalikku murret. Sellepärast töötasime järgmisel päeval sealsamas, saades hulga väärtuslikku materjali häälikuloos ja häid parlograafilisi keelenäiteid. Oli üks huvitavamaid tööpäevi — ka töötamise koha ja tingimuste suhtes. Peremees tõrvas kuumal päikesepaistel uusi uksi, meie aga sealsamas, kaardid ja paberid kummuli keeratud korvi põhjal, märkides hoolega üles häälikuloolisi andmeid ja värvides kaarte. Kui mägi Muhamedi juurde ei tule, siis läheb Muhamed mäe juurde! Tuska tegi tuul, mis sagedasti ähvardas keerutada kogu meie kaardipaki värskelt tõrvatud ustele.

Nii siis ei keela ka haridus igakord keeleobjektiks olemast. Muidugi peab niisuguste inimeste teateid võtma

alati teatava ettevaatlikkusega. Kuid vilunud murdeuurija võib otsustada tekkivate kogemuste ja paari kolme risküsimuse järgi jalamaid, kas isik kõlbab keeleobjektiks või mitte. Näit. pannes risküsimusi kiiresti üksteise järele sama nähtuse või häälikühendi kohta (igakord uuel kujul), selgub kohe, kuivõrd kindel on keeleobjekt keeletundmises kui ka vastuseis.

Enne lühist lahkumist külastasime ka kohaliku vanadekodu, kus hankisime mõnesuguseid täiendavaid teateid juba olemasolevatele materjalidele ning sõitsime edasi Valkeala poole. Sinna jõudsimme jällegi õhtu hilja, sest videvikus eksisime veidi teelt ning sellele äpardusele lisaks tuli veel väike rike mootoris. Järgmisel päeval töötasime osalt kirikumõisas, kellegi külanaise olles objektiks, osalt vanadekodus. Esimeses peatusime osalt olude sunnil, kuna elava rahvakeelega tutvumiseks pole 'pappila' küll kuigi õige paik ning kogu teekonna jooksul otse vihkasime selles mõttes haridust ja intelligentsi — olgugi et sellest ja teisest on vahest veidi abigi murdeuurimiseis olles, näit. keeleobjekti otsimisel. Samuti võib kohalikkudelt haritlastelt saada mõnikord tulusaid näpunäiteid murdepiiride, keele iseäralduste jne. suhtes. Vanadekodus töötasime vastu seniseid harjumusi meeste poolel. Alguses näis töö meestega olevat rohkem aeganõudev ja vähemate tulemustega. Kuid kui olime varustanud kõiki toasolijaid, 5—6 meest, paberrossidega ning kogu olemine kippus jääma veidi õhuvaeseks — suitsu tõttu — siis hakkas kiirenema ka töötempo ning vallale pääsema meeste jutt. Kogu häälikulugu seal läbi võetud, sõitsime teisel päeval kihelkonna teise serva, kus õeldi olevat murre erinev. Kavatsesime täiendada häälikulooli andmeid ning võtta kaasa murdetekste, kohal aga selgus, et sõit oli peaaegu asjata. Saime siiski võrdlemisi häid keelenäiteid ning paar tähtsat keelelist kriteeriumi tasusid täiesti selle 40-kilomeetrilise sõidu. Olime sel päeval viitnud siiski aega, sellepärast kiirustasime järgmisel hommikul aegsasti Heinola poole. Teel peatusime Jaalas, kus ülilähke pastor P. abil leidsime häid keeleobjekte paari külanaise näol — mõlemad umb. 40-aastaseid. Vist aitas ka õpetaja autoriteet seks kaasa, et naised istusid tõrkumata mõne tunni laua juures ning töö edenes kiiresti ja hästi. Järgmisel päeval olime jõudnud juba Heinola linnast läbi samanimelise kiriku juurde, kus peatasime auto otse kirikuvärvavas. Et oli parajasti jumalateenistuse aeg, siis jäime ootama praostit, kasutades vaba aega supeluseks.

Olime peatunud seni nädala jooksul kuues kihelkonnas ning sõitnud umbes 400 km. Enda arvates olime jõudnud liiga vähe edasi. Sellepärast jätsime ka pühapäeva pühitsemata ning läksime nõutama praostilt teateid ja soovitusi keeleobjekti kohta. Neid saades kasutasime mõlemaid hea eduga — esimesi objekti leidmiseks, teisi aga ta tööle meelitamiseks ning mõnetunnilise istungi järgi võisime sõita edasi. Heinolas (väike supeluslinnake, mille kaudu sõitsime edasi) olime tillukeseks sensatsiooniks, sõites mängivate laste ja jalutlevate supelsakste suureks lõbuks ja heameeleks otse pargiteedele. Olime isegi üllatunud, kuid tuli ka kiiresti toibuda, et pääseda politsei-protokollide ja muude ebamugavuste eest. Õhtuks jõudsimme Asikkala kiriku juurde, kuhu jäime kuski talus öömajale.

Asikkala vanadekodus töötasime umb. 40-aastase pimedanaise abil häälikuloo kallal ning keelenäite saime „hullult Aurooralt“ — närvihaigelt naisterahvalt, kes rääkis jubedat, kuid keeleliselt laitmatut juttu parlograafi lõita. Asikkalas tutvunesime ka sealse kiriku arhiivmaterjalide abil vanade kohanimedega ning kahetsesime, et polnud teinud seda ka varemalt, juba läbikäidud kihelkondades. Vanad, dokumentides esinevad kohanimed pakuvad tihti palju huvitavat häälikuloo suhtes, samuti aitavad nad omaltpoolt selgitada näit. asumisajalugu jne.¹ Edaspidi juba vaatasime läbi kõik vanemad kirikuraamatud ning märkisime üles tähelepandavamad ja huvitavamad kohanimed. Ajapuudusel ei saanud me aga sellele tööle kuigi suurt rõhku panna, pealegi on Soomes käimas laialdane ja süstemaatne kohanimede kogumine põhjalikult väljatöötatud kavade järgi². Siiski oli huvitav jälgida kohanimede arenemist paralleelselt murde esindusega.

Järgmise peatuse tegime Hollola vanadekodus, mis asub Lahti linnakeses. Siin oli märgata juba linnakeele mõju ning selletõttu raskem leida kohast objekti. Üks huvitavamaid tööpäevi oli Koski vanadekodus. Keeleobjektideks oli kolm eidekest, kõik väga jutukad, haruldaselt hea keeleinstinktiga ning vastused tulid pea ühest suust. Veelgi

¹ Oleks soovitav, et AES stipendiaadid võtaks seda tähtsat asjaolu arvesse üksikute kihelkondade häälikulooliste ülevaadete tegemisel. Meie kirikute arhiivid pakuvad tihti, vaatamata saksapärasele transkriptsioonile, huvitavat materjali, ning mul on näit. teadmata, kui palju seda seni on kasutatud. Ka tuleks kohanimede kogumisel pidada silmas vanemaid dokumente nii kirikute kui ka valdade arhiivides.

² Soome teaduslikkude seltside kohanimede-komisjoni poolt välja töötatud kava ja instruksioone kohanimede kogumiseks vt. Vir. 1926, lk. 150—6.

enam — kuna meile oli tähtis eestkätt just teatava sõna murdeline kuju ja hääldamine, toodi küsimata lause teatava sõnaga resp. sõnavormiga näiteks. Tänuväärt keeleobjekte sõnavara kogujaile! Meelde jäi ka poolkurt vana mees, kes meie küsimusele, kas ta muinasjutte või muud selletaolist jutustada oskab, puhtsüdamiselt vastas: *no ritt-tähän-ntt täks pätvaks!* Olime rõõmsalt üllatatud: kuna seniste kogemuste järgi tuli mõnikord inimesi murdeteksti saamiseks otse meelitada rääkimisele, siis on korraga siin mees, kellel jätkub juttu esialgu terveks päevaks! Ning pärastpoole tööle asudes pidi vahetama väga nobedalt parlograafi rulle, sest rulli lõppedes küsis vana kohe: *no joks viel puhun?* Ning siis tuli juttusid vepslastest ja muust. Kui keeleobjektid kippusid väsimäe istumisest ja vastamisest, siis tarvitasime nende ergutamiseks vahest muuseas järgmist abinõu. Pannes näiteks küsimuse mingi rahvaliku, vulgaarse sõna hääldamise või tarvitamise kohta (küsimus ise oli tarvilik ainult ergetuseks teatavas mõttes), saime selkombel eidekesed häbenema, siis naerma. Kuski vanadekodus küsis keegi eit sel-puhul muheledes, kui juba vastuski antud läbi naeru: *tuleko tällä persekip puhuttavaks?* Eitede tähelepanu oli aga seks korraks mujale pööratud ning võis jällegi edukalt jätkata tööd.

Huvitav tööpäev oli ka Kärkölās. Sealses vanadekodus kõlbas muude hulgas üks 74-aastane eit keeleobjektiks ning oli nõus mõne tunni laua taga istuma — kui ainult saab paberosse! Ning eit suitsetaski mu paberossi-karbi paari tunniga tühjaks. Töö aga oli ka valmis.

Viimane peatus oli Hausjärvel. Seal pidime sõitma koju, uuendama parlograafirullide tagavara ning muud reisuvarustust. Reisu tulemustega võis sedapuhku jääda täiesti rahule. Oli käidud paari nädalaga läbi hulk kihelkondi, saadud hulk mitmekesist ja usaldusväärset materjali ning kogemused — need olid rikastunud mitmevõrra.

H. Pürkop.

Küsimused ja kostused.

5. Peekon.

Kas *bacon*, *bekon* või *pekon*?

Ed. P.

Inglise sõna *bacon* hääldatakse umbes *beekn*. Seega tuleks ta eesti võõrsõnana kirjutada *beekon*-kujul. Kuid arvesse võttes, et see väljend on meie põllumajanduslikus keeles igapäevasena tarvitusel ning on lühikese aja jooksul suutnud tungida laiadesse rahvahulkadesse, kusjuures ta elavas kõnes on muutunud eesti foneetikale lähedaseks *laen-sõnaks*, siis tuleks ta sellekohaselt kirjutadagi, s. o. *p*-ga sõna algul — *peekon*.

E. M.

6. Saadetus.

Kumba sõnavormi tuleb saadetavate asjade nimetuseks tarvitada, kas *saadetus* või *saadetus*? Ed. K.

S a a d e t i s — sest *-is*-tuletisi on soovitatav *-us*-liitelistest eelistada, kui asjaomane sõna väljendab tegevuse saadust, vahendit või tegevusalust asja (vrd. *tuletis, korrutis, hapatis, kuivoatis, asutis, ehitis* jne.). E. M.

7. Kleebik.

Missuguse sõnaga tuleks tähendada pakkidele kleebitavaid pealkirju (vene *nakleika*, saksa *Beklebezettel*)? Ed. K.

Kujunduse lähtekohaks võiks võtta kõigepealt tüvisõnad *kleep, kleepima*. Neist oleks võimalik tuletada eeltoodud tähenduse väljendiks järgmised sõnad: *kleebik [-u], kleebis [-e], kleebitis [-e] - kleebits [-a], kleepim [-i]* (moodustised nagu *kleebind, kleebing* jne. ei sobi tähenduselt). Edasi sõnust *kliister, kliisterdama* võiks saada tuletised *kliistrik, kliisterdis*. Ja lõpuks võiks arvesse tulla ka Wiedemannis toodud murdesõna *lүүd [lүү]* 'kliister', mille tuletised oleksid aga õige ilmetud (vrd. *lүүs [-e] - lүүdis [-e], lүүdik [-u]* jne.) ning kõlalisealt lähedalesattuvad sõnule nagu *lүүdi, lүүs [-i]* jne. Ka liitsõnu oleks võimalik moodustada kõigi esitatud tüvede abil, näit.: *kleepsedel - kleeppealis, kleebiksedel, lүүdsedel* jne.

Isiklikult eelistaksin kõigist eeltoodud väljendeist sõna *kleebik [-u]*. E. M.

Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid.

Koosolek 3. X. 1926.

Esimesena kõneleb mag. O. Lõõrits, kes harutleb *härjapõlvlane*-sõna etümoloogiat. Ettekandja konstateerib, et sõna ise on kirjanduses ja rahvasuus vähe tuntud, esitab Rõugest rahvaetümoloogilise seletuse, mille järgi härjapõlvlased oleksid tekkinud kord kellegi mehe poolt metsas tapetud härgade põlvdest, ja tähendab lõpuks kõnesoleva liitsõna esiosa *härja-* germaani *Zwerg*-sõna vanema (alaksaksa või rootsi) vastega. Ettekandja arvates teeb selle oletuse tõenäoliseks asjaolu, et ka läti *dvergis* ja soome *verkanen-turkanen* põlvnevad nähtavasti samast tüvest ja et eestigi murdeis esineb *h-v*-vaheldust võrdlemisi mitmel pool (näit. Lutsi *habrik* 'vabrik' j. m.), kusjuures *v-h*-üleminekul kaasa võis mõjuda rahvaetümoloogiline lähendamispüüe cesti omale sõnale *harg*, mis kõlalisealt juhtus olema ligidal. Kõneleja osutab ka sellele „palavikule“, millega omal ajal eesti kirjandusse üle võeti saksa sõnu (sõnade nagu *kilplane* j. t. tekkimine).

Teise ettekande peab hra E. Nurme. Kõneleja arvustab seniseid eesti perekonnanimede käänamise juhiseid ja seab omalt poolt soovitavaks üles põhimõtte, et perekonnanimesid tuleb alati käänata nagu vastavaid üldnimesid, kusjuures nende nimetavaline kuju peaks võimaluse korral eraldatama apastroofiga (vt. s. a. EK, lk. 105).

Hra Nurme ettepanek kutsub esile elavad arutlused.

Hra E. Schönberg leiab, et soovitatud käänamisjuhised on küll

lihtsamad kui seni-avaldatud, kuid nad küsimust ei lahenda. Apostroof võimaldab eraldada nimesid kirjas, kuid mitte kõnes. Ei ole seletatud, kuidas minetella näit. nimede *Palk:Palgi* ja *Palk:Palga* puhul: nende nimetav on kokkusattuv ja muljeerimismarki kirjas nende eraldamiseks ei saa tarvitada. Soovitab jätta võimaluse deklioneerida *Roh'ti*, *Kask'i* jne. ja tähendab, et kui tarvitame näit. pärisnime *Kask*, siis selle puhul me ei mõtlegi vastavat üldnime.

Mag. J. M ä g i s t e on hra Nurme käänamis põhimõtte poolt. Kahetseb, et *-ste*-nimedel on kokkusattumisvõimalusi *-ne*-nimedega (*Jürine: Jüriste*) ja peab apostroofi tarvitamist ebamugavaks.

Mag. O. L o o r i t s küsib, kuidas tuleks käänata murdenimesid nagu *Kattai*, *Pettai*. Deklioneerimisviisi *Kettunen: Kettuneni* ei toeta, sest kõnesolev soome tüüp on eesti *-ne*-sõnadele väga lähedane ja tuleks seega samuti käänata (*Kettunen: Kettuse*).

Hra J. A i n e l o soovitab tarvitada võimalikult vähe apostroofi ja mainib, et ka Riigikohtu esimees hr. Parts on samal arvamusel. Väidab, et samatüvelised nimed dokumentides kuidagi ei saa segi minna, sest neil on võimalus esineda oma algkujus, isegi samanimelisi isikuid ei saada ära segada, sest nende kindlakstegemiseks leidub tarbekorral tunnistajaid.

Hra E. M u u k näitab, et apostroofiga ei ole alati võimalik täpsalt eraldada eri nimede nominatiive (juhtumeil nagu *Lugu: Loo — Loog: Loojts.*), osutab võimalusele, et hra Nurme reegli järgi võib tekkida raskusi haruldasemate, vähemtuntud sõnade käänamisel (kui näit. vormist *Laiule* ei osata rekonstrueerida õiget nominatiivi *Laid*), arvab, et soovitatud deklioneerimisviis tuletab nime tarvitamisel üksikul puhkudel liiga meelde vastavaid üldnimesid ning nende tähendust (*Piip: Piibu*, *Kallas: Kalda*) ega pea soovitavaks, et Selts oma varemini avaldatud otsuseid liiga sagedasti muudaks.

Hra N u r m vastab eelkõnelejaile, et apostroofi oleks tingimata vajaline järjekindlasti tarvitada ainult neil puhkudel, kus on nõutav eriline täpsus (näit. dokumentides). Kus apostroof eraldamiseks ei aita, seal tuleks nominatiivne kuju sulgudes nimele juurde lisada. Arvab, et keeletarvitajad peaksid selle võrra omandama kirjakeele, et nad oskavad tarvitada haruldasemaidki sõnu. Soome *-nen*-nimede puhul osutab tõsisajale, et eesti keeletarvitajalt ei saa nõuda soome keele oskust; soome nimesid tuleks käsitada nagu eesti murdenimesidki, s. o. võõrsõnuks.

Hra S c h ö n b e r g küsib, kuidas tuleks käänata vana kirjaviisiga nimesid (*Pödder. Maggi* jne.).

Mag. L o o r i t s hindab hra Nurme käänamisreeglit heaks. Soovitab dokumentides tarvitada risti- ja perekonnanime ümberpööratud järjekorda (näit. *Pöld Peetrile pro Peeter Pötlule*).

Prof. A. S a a r e s t e peab samuti hra Nurme juhiseid elujõulisteks. Soome nimesid ja murdesõnu loeb tarvilikuks käsitada eesti kirjakeele seisukohalt, s. o. nagu võõrsõnu (näit. *Kettuneni*, *Kattaile*). Tähendab,

et perekonnanimede käänamise küsimust ei ole üldkoosolekul võimalik kiiresti ning otstarbekohaselt lahendada ja teeb ettepaneku asja lahenduse jätta juhatuse hooleks.

Ettepanek võetakse vastu.

Koosolek 24. X. 1926. ¹

Esimesena kõneleb prof. A. Saareste akusatiivist eesti grammatikais, soovitades selle käände eesti deskriptiivsest morfoloogiast kõrvaldada (ettekannet ilmunud s. a. EK-s lk. 101).

Teisena võtab mag. J. Mägiste tuletusõpetuse küsimustena kõne alla:

1) reduplikatsiooni läänemere - soome keeltes. Juhtides esmalt tähelepanu vastavaile nähtustele indoeuroopa keelte alal, jääb ettekandja peatuma lastekeelsel deskriptiivsel silbireduplikatsioonil, mil on esindajaid ka meie sugukeelis. Esitab kõigi läänemere-soome keelte alalt rea näiteid, mis indoeuroopapoolsete laenudena sisaldavad reduplikatsiooni (näit. *kägu, kōu* < **koṽkoj*, karj. *puapo, boabo* 'eit' < v. *баба, деддō, диддō* 'onu' < v. *дядя*, jne). Kas indoeuroopa keelist pärit sõnade analoogia või, mis tõenäolisem, omadele põlile tuletustendentsidele vastavalt (kaugemaltki kui läänemeresm. keelist võib tuua mõne põlise reduplikatsiooninäite, nagu e. *lell*, millel vaste mordvaski) on kõigis läänemeresm. keeltes omal põhjal võinud moodustuda reduplikatiivsõnu nagu li. *moñ* 'koll' (vrd. e. *mumm*), sm. *lollo* (Ala-Satakunnas sõimunimena Loimaa-kihelkondlastele: *loimäl lollo*), Muolaas *lollot* 'suured tissid', Lõuna-Põhjalaal *lihava lollē* (deskriptiivsõna), *pōpō* 'koll' (Maaninka), 'porho, mahtimies' (Juva), (Sakkula) *tott(o)* 'karjasarv', karj. *pōpō* 'karu', aun. *bōbōj* 'täi, koll', vepsL. *fsoj šō* (meesterahva meelitusnimi), jne. Ja seda mitte ainult jälgimatus puhtdeskriptiivses elemendis, nagu esitatud, vaid ka keele normaalsõnade alusel, nagu näit. üldvadjä *vevve* 'vennake' < **vevej* — 'veli'-sõnast. Viimasesse tüüpi kuuluks Läti Hendriku *Meme*-nimi, millel vasteid veel XVI as. eesti allikais (Eiseni järgi *Memo*), vrd. karj. Luojärve *miemoj* 'meheke', sm. Lönnr. *miemo* 'jõuetu', ja mis nõnda siis algselt on tähendanud 'mehekest', vrd. semasioloogiliselt saksa samatähenduslikku *Karl*. Viimase näite puhul rõhutab kõneleja tähtsust, mis oleks vanade allikate nimede täpsal registreerimisel ja läbiuurimisel kogu eesti keele uurimisele.

2) Kõneleja mag. Mägiste näitab sm. mõnitus-sõnatüüpide põhjal nagu a) *tyhmeliini, hölmöliini* 'ogar', *koipeliini* (pikkade koibadega lehma nimi) ja b) *reuhanteri, pauhanteri* 'reuhaaja, pauhaaja', mis tekkinud vastavate võõrapäraste *-lin-, -ander-*lõpulistest sugunimetüüpide analoogia (Kahelin, Kordelin, Akiander, Melander jne.), hädaohtu, millesse on sattunud eesti *-mann-*lõpuline sugunimetüüp. Nimelt on samuti nagu esitatud juhtumeil soomes eesti *-mann* kuju-

¹ Refereeritud protokoll järgi (protokollija: P. Arumaa).

nemas mõnitussuffiksiks, nagu ilmne sääraseist tuletisist kui *naakmann*, *tohmann*, Kihnu *kuurmann* (*tehti üsà kùrmañniks* 'tehti puhta paljaks', prof. Saareste järgi). Sedasama saatust võiks teoreetiliselt loomulikult teel ennustada ka eesti sugunimedele *-son'*ile, *-berg'*ile ning muile võõrlõppudele, mispärast vastavate *-man*, *-son*, *-berg* jne. lõpuliste nimede omanikud peaksid katsuma oma nime-eestistamisega ette jõuda keelearengust, muretsema endale eestipärase nime enne veel, kui kõnesolevad hirmuäratavad sõimusuffiksi-moodustamised keeles sügavale suudaksid juurduda.

Koosolek 28. IX. 1926.

Prof. A. Saareste arutleb pikemas ettekandes eesti ideoloogilise sõnastiku koostamise tarvidust ning võimalusi. Ettekandja osutab kõigepealt raskustele vastava sõna leidmisel, kui tahetakse mingit mõistet väljendada: olemasoleva sõna sagedasti n. ü. „kerkib keelele“, kuid ei ole hõlpsasti käsitsetavat allikat, kust võiks leida kõik teatavale mõistele vastavad nimetused üheskoos (tähestikuliselt järjestatud sõnastikud seda ei võimalda). Sellepärast on olemas tarvidus sõnamaterjalide kogu järele, milles sõnad oleksid rühmitatud mõistete kaupa, mis asjaolu võimaldaks tarbekorral mitte ainult ununenud, vaid ka tundmatute ning uute sõnade leidmise. Säärane sõnastik oleks tähtis niihästi ilukirjanikele, õpetajaile, tegelikele eesti kirjakeele arendajaile (eriti oskussõnade hankimisel) kui ka eesti keele uurijaile ning murdekogujaile. Kõneleja kirjeldab seniseid Euroopa keeltes ilmunud ideoloogilisi sõnastikke (näit. Booth'i, Roget'i, Schlessing'i, Schéfer'i, Rouaix', Boissière'i j. t. omi), mis osalt on korraldatud puhtideoloogiliselt mõistete kaupa (haril. varustatud tähestikulise indeksiga), osalt aga kujundavad kompromissi mõistelise ja tähestikulise sõnastiku vahel (mõistete alarühma-nimetused või sõnad vastavates rühmades järjestatud tähestikuliselt). Viimaselaadiline kompromiss-süsteem on hõlpsamini käsitsetav ning sellepärast meie oludele kohasem, sest võimaldab sõnastikule suurema tarvitajatehulga. Eesti mõistelise sõnaraamatu koostamine ja kirjutamine saaks võimalikuks siis, kui selle ülesande võtaks oma peale sellekohane asutis, nagu seda on näit. Ak. Emak. Selts. Kavatses eesti ideoloogiline sõnaraamat peaks ettekandja arvates sisaldama ühis- ning kirjakeeles esinevate sõnade kõrval (ühes arvatud tarvitatavamad uussõnad) ka kirjakeelest kadunud, vanemas kirjakeeles esinenud väljendid ja võimalikult kõik murdelised eritüved, mida tarbekorral võiks kasutada kirjakeelelegi rikastamiseks. Kõnesoleva sõnastiku kokkuseadet Eestis hõlbustaks asjaolu, et umbes pool sellest tööst on eraalgatusel juba tehtud. Alatud koostustöö tuleks seega ainult lõpule viia, milleks kuluks kõneleja arvates 1—1½ aastat.

E. M.

Toimetusele saadetud.

Kuukiri Eesti Kirjandus 1926. — Nr. 4—12. Sisuks m. s.: M. J. Eisen, Saksamaalised kohanimed Eestis; J. Manninen, Eestlastest Ojamaal uue ajal; Ed. Hubel, Eesti kirjandus 1925. a. (Löpp); H. Sakaria, Kreutzvald ja Jean Paul; A. Laheste, Ungari; Arno Raag, Jakob Pärna elu ja töö; Juh. Libe, Keeleuenduse äärmised kadakasakslused; Joh. Aavik, Keeleuenduse ümber virisejad; J. Libe, Veel keeleuenduse äärmistest kadakasakslustest; J. Aavik, Veel kord vastuseks keelevirisejalle Libele; J. Luiga, Läti Hendriku kroonika kriitika; E. Päss, Joomasõnade aruanne I; Kirjanduslik ülevaade: J. V. Veski. O. Looits: Eesti keele kooligrammatika I; O. Looits: Eesti kirjakeele tabelid; Lisaks: Koidula kirjad omakseile (8 poognat), ja Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.

Virittäjä 1926. — Nr. 5. Sisuks m. s.: Martti Rapola, Huomioita Abraham Kollaniuksen pyrkimyksestä sanaston puhdaskielisyyteen; Lauri Hakulinen, Kotikielen Seuran 50-vuotispäivänä 14. III. 26.; A. P:lä, „Švaavokaalit lounaismurteissa 1500- ja 1600-luvulla“; Kirjanduse ülevaade: Emil Öhmann, Pekka Katara: Finnisch-Deutsches Wörterbuch — Suomalais-saksalainen sanakirja; Elma Mikkola, J. Manninen: Kannud; Lauri Kettunen, Martti Rapola: Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen lainsuomennosten kielestä; L. H., Lauri Kettunen: Näytteitä etelävepsästä II, sama: Untersuchung über die livische sprache; Tieteellisten seurain paikannimitoimikunta, Kehoitus ja ohjeita paikannimien keräämiseen; J. n. e.

Virittäjä 1926. — Nr. 6—8. Sisuks m. s.: Felix Seppälä, Miksi Juteini ei saanut hallituskonseljin kielenkääntäjän virkaa?; F. Seppälä, Pari kielennäytettä v:ltä 1810; Martti Rapola, Agricolan sana *Curckomesso*; Martti Niiniyaara, Suomen *kutsua* verbin merkityksistä; Aino Oksanen, Vanhain iittiläisten joulutavoista; Lauri Hakulinen, Muutamia geminoitumistapauksia; Martti Rapola, Muudan lyhyt suomenkielinen käsikirjoitus 1600 luvulta; Lauri Kettunen, Yksitavuisen frekventatiivi- ja momentaaniverbien -l etelävepsässä; Elias Lönnrotin kirje Julius Krohnille; Juhani Kurikka, Runonkerääjä nälissään; Eino Leskinen, Keski-Suomeen kesällä 1926 tehty kansatieteellinen tutkimusretki; Valma Suvanto, Muutamia piirteitä perniöläisistä kiellimestareistani; Kirjanduslik ülevaade: Martti Rapola, Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia käsitlevä kielipsykoloogiline tutkimuskoe; V. T., Toivo Haapanen: Suomalaiset runomittateooriat 1800-luvulla; Oikeakielisyyttä; Lauri Kettunen, Eräs epäkohta foneetisessa kirjoitustavassamme; J. n. e.

Etteütlushi lauseliikmete ja kirjavahemärkide õppimiseks. 4.—6. õppeaasta. Aug. Mägi. Tartu, 1926. 48 lk.

Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1924. Sisuks m. s.: A. Westrén-Doll, Urkundliche livische und kurische Ortsnamen.

Tallinna linna arhiivi kataloog. III jagu: ürikute registid ja registrid. Teine täiendatud ja parandatud väljaanne. O. Greiffenhagen. Tallinna, 1926. 288 lk.

Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat II. Tartu, 1926. 218 lk.

Eesti. Maa, rahvas, kultuur. Tartu, 1926. 1255 lk.

Sprachlehre des Westlappischen nach der Mundart von Arjeplog. Eliel Lagercrantz. Helsinki, 1926. 365 lk.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XLI. Helsinki, 1926.
60 + 16 lk.

Ajalooline Ajakiri 1926. — Nr. 2—3.

Kasvatus 1926. — Nr. 5—11.

Eesti Arst 1926. — Nr. 5—12. Sisuks m. s. (nr. 11): A. Valdes,
Eesti arstiteadusliku oskuskeele arendamisest; sama: Diagnostilisi
oskussõnu.

Kaitse Kodu 1926. — Nr. 9—25.

Looming 1926. — Nr. 4—10.

Üliõpilasteht 1926. — Nr. 6—14.

Õigus 1926. — Nr. 2—7.

Trükivigu ja õiendusi.

- Lk. 8, 18. r. ülalt: „sihitusele“ asemel lugeda: sihitlusele
„ 30, 9. r. alt: *ä-rä*: järele asetada püstjoon
„ 31, 16. r. ülalt: *kuiðàs* asemel lugeda *kuiðàs*
„ „ 14. r. alt: *kô:s* järele asetada püstjoon
„ 32, 4. r. ülalt: *paëà* asemel lugeda *paëà*
„ 33, 7. r. alt: *klom* „ „ *koim*
„ 34, 12. r. ülalt: *tuli* ette asetada püstjoon
„ „ 15. r. alt: *muřd*, järele asetada püstjoon
„ 82, 11. r. ülalt: *oiti* asemel lugeda *oiti*
„ 86, 20. r. alt: „silmanähtav“ a. l.: silmanähtavat
„ „ 3. r. alt: „y-d“ as. lug.: y-t
„ 93, 11. r. alt Halingu a. l. Halinga
„ 93, 24. r. ülalt Kiuma (Virm.) a. l. Kiiuma (Võrm.)
„ 94, 26. r. „ Nõva (Jm.) a. l. Nõva (Hm.)
„ 95, 14- r. „ Tännasilma a. l. Tännassilma
„ 95, 23. r. „ Viõdu-Vana a. l. Võidu-Vana

Lk. 93 olevale joonealusele märkusele tuleb lisandada:
Jm. = Järvamaa.

- Lk. 105, 9. r. alt: lisandada artikli kirjutamise daatum:
10. X 26.
„ 116, 3. r. ülalt: „kontrolõõr“ asem. lug.: kontrolõr
„ 123, 1. r. „ „Laevaruum (vähemal laeval)“ asemel
lugeda: Tekipealne laevaruum.

Vastutav toimetaja: **Albert Saareste.**

Väljaandja: **Akadeemiline Emakeele Selts.**

Eesti Kirjastus-Ühisus „Postimehe“ trükk, Tartus 20. I 1927.

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XVI

VALIK
EESTI KIRJAKEELE
VANEMAI D MÄLESTISI

VÄLJA ANDNU D

ALBERT SAARESTE JA A. R. CEDERBERG

V I H K

I

TARTUS, 1927

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

„Postimehe“ trükk, Tartus.

Sisukord.

	Lk.
Eessõna	V
Parandatavad trükivead	VIII
Lisandid	VIII
1. 1524 (1520?) — 28. Johannes Lelow. Palved	1
2. Peale 1535. Ametivanne I.	2
3. XVI as. keskpaik (?). Katkend Liivimaa talurahva õigusest	2
4. 1570. Ametivanne II	3
5. 1589. Tunnistus Sigismundus Awerbachi'le	4
6. 1603. Katkend G. Mülleri jutlusest loodusõnnetuste, tõbede, kalli aja ja sõja puhul	5
7. 1603. G. Mülleri jutluse katkend kirikulaulude laulmisest	10
8. 1605. G. Mülleri jutluse katkend sõja puhul, millega patustanuid nuheldakse	13
9. 1606. G. Mülleri jutluse katkend liha ülestõusmisest	15
10. XVII as. esimene pool (?). Turu käsikiri	16
11. Umbes 1600. Kohtuvanne I	29
12. 1632. Joachim Rossihnius, Meie isa palve	30
13. 1632. " " Bz Dalwe juttusse perrast	30
14. 1632. " " Evangelium am andern Sontage	32
15. 1632. " " Epistel am zwanzigsten Sontage	33
16. 1632. " " Evang. am zwanzigsten Sontage	33
17. 1632. " " Epistel am Tage St. Michaelis	34
18. 1632. Henricus Stahl. Paßtem eddespeite palluda	35
19. 1637. " " Kirikulaul sidumata kõnes	36
20. 1638. " " Was soll ein Pfarrherr	37
21. 1641. " " Jutlus Matt. ev. 4. peat. puhul	39
22. 1649. " " Jutlus Luuk. ev. 16. peat. puhul	41
23. 1649. " " Jutlus Luuk. ev. 5. peat. puhul	47
24. XVI as. lõpp (?). Talupojavanne I	51
25. XVII as. teine kolmandik (?). Kaalumehed	52
26. 1637. Reinerus Brocman. Carmen alexandrinum	52
27. 1638. " " Oda Esthonica	54
28. 1639. Reinerus Brocman. Ad Sponsam	56
29. 1639. Josua Möllenbeck. Dialogus nuptialis	58
30. 1641. Henricus Göseken. Psalmus centesimus	60

	Lk.
31. 1642. Johannes Taustins (Laul)	61
32. 1642. Georgius Saleman (Kaks laulu)	62
33. 1651. Joachimus Saleman. Der Herr Bräutigam	64
34. 1638. Reiner Brocman ja Peter Fabricius, Piisk. Joach. Iheringi ametisse kinnitamise kirja tõlge	66
35. 1641. Lars Vigæus. Jutlus I	69
36. 1641—45. „ „ Jutlus II	77
37. 1641—45. „ „ Katkend jutluse konspektist	88
38. 1645. „ „ Jutlus III	90
39. 1644. Balthasar Liphardus. Katkendeid jutlusest	97
40. 1644. Johann Gutsclaff. Palve Pikrile	98
41. 1648. „ „ Kaks lehekülge grammatikast	100
42. 1649—56. Johann Gutsclaff. I Moos. 1. peat.	102
43. 1649—56. „ „ I Moos. 27. peat.	105
44. 1649—56. „ „ II Moos. 20. peat.	110
45. 1649—56. „ „ II Moos. 28. peat.	112
46. 1649—56. „ „ V Moos. 14. peat.	117
47. 1649—56. „ „ Kohtum. 15. peat.	119
48. 1649—56. „ „ Ruti 2. peat.	122
49. 1649—56. „ „ I Sam. 13. peat.	124
50. 1647. Jacobus Kohten, Katkendeid jutlusest	127
51. Enne 1636. Talupoja vanne II (Olearius)	129
52. 1650 (?). Saaremaa käsikiri	129
53. 1651 (?). Ericus Larsson Hamerinus. Katkend jutlusest	135
54. XVII as. keskpaik. Kohtuvanne II	136
55. 1656. Johan Sebastian Markard. Auffmunterung zur Dant- barkeit	137
56. 1656. Reinerus Brocman. Christe der du bist Tag und Licht	139
57. 1656. „ „ Christum wir sollen Loben schon	140
58. 1656. Georgius Saleman. Dancket dem Herren	142
59. 1656. „ „ Wenn wir im höchsten Nöhten sein	143
60. 1656. Martin Giläus. Christus der uns selig macht	144
61. 1656. „ „ Vita Sanctorum	145
62. 1656. Henricus Göseken. O Gott, Lob, Danck sey dir gesagt	146
63. 1656. „ „ Vom Ehestand	147
64. 1660. „ „ Vanusõnu, üksikuid lauseid ja ütelsi	149
65. 1665. Kindralkuberner Bengt Horn'i käsk	151
66. XVII as. kolmas veerand (?). Pulmalaul	153
67. 1673. Henricus Göseken. Ach lieben Christen trauret nicht	154
68. 1673. Georgius Saleman. Vaimulik laul	156
69. 1674. Ristimise sõnad	158

Eessõna.

Eesti vanema kirjakeele näidetekogu väljaandmine, mis juba varemalt on mõlkunud Eesti keele, kirjanduse ja ajaloo uurijate ning harrastajate meeltes, omandas konkreetsema kuju 1920 a. suvel, kui käesoleva raamatu teisel autoril, A. R. Cederbergil õnnestus Rootsi Riigiarhiivis ja Stokholmi Kuninglikus Raamatukogus leida rida eestikeelseid dokumente (XVII saj. lõpult ja XVIII algult) ja kui neile täienduseks hiljem leiti ka Tallinna Riigiarhiivist, Eestimaa Konsistooriumi arhiivist ja Tallinna Linnaarhiivist mõningaid eestikeelseid tekste, peamiselt A. R. Cederbergi, H. Pürkopi ja P. Johanseni poolt. Väljaandmiseks aga lõpuliiku tõuke on andnud ülikooli õppetöö tarbed, kuna eesti keele ja Eesti ajaloo uuringuis vajadust tundus hõlpsalt käsitletava, ülevaatliku, ustava ning teaduslikele nõuetele vastava tekstidepublikatsiooni järel, kuigi teisalt ka puhtteaduslike sihtide taotlemisel on käesoleva kogu avaldamine soovitavaks osutunud.

Meie keele vanemaid kirjalisi mälestisi on seni avaldatud ainult mõningaid: Õpet. Eesti Seltsi poolt kõik alalhoidunud G. Mülleri jutlused (Õpet. E. S. Toim. XV, a. 1891), J. Rossihniuse katekismuse, evangeeliumide, epistlite jm. tõlked (Õpet. E. S. Toim. XIX, a. 1898), muistseid pulmalaule jm. (Õpet. E. S. Toim. XVI, a. 1896) ning kümme jutlust XVII sajandi keskelt (Õpet. E. S. Toim. XX₁, a. 1899). Üsikuid lühemaid tekste ja tekstikatkendeid on ilmunud eraldi siin ja seal, ajakirjus („Eesti Kirjandus“, „Ajalooline Ajakiri“, „Eesti Keel“ jt.), kirjanduslugudes jm. Ülevaatlik keelenäidete krestomaatia on seni aga puudunud.

Käesolevas kogus on avaldamiseks valitud XVI, XVII sajandi ja XVIII saj. esipooliku tekstidest: 1. XVI ja XVII saj. lühemaist käsikirjalistest mälestistest kõik need, mis seni veel publitseerimata; 2. pikemaist trükitooteist katkendeid (ühes või mõningas eksemplaris püsinud teostest on püütud avaldada võimalikult pikemaid palasid); 3. pikemaist, seni avaldamata käsikirjadest (näit. Joh. Gutsloff'i Vana Test. tõlge, Hornungi Uue Test. tõlge) võimalikult pikemaid näiteid; 4. võimalikult kõik lühemad trükiteosed XVII sajandist ja XVIII saj. algult. Avaldamata on jäetud üksiksõnad, nimed, nimetused ja lühemad laused, mida leida on asjakirjades isegi enne XVI sajandit, alates juba Läti Henriku kroonikaga.

Avaldamata on kahjuks pidanud jääma O. G. S a l e n i u s' e „Jocus Esthonicus. Dorpati Livonorum 1643“, 10-realine eestikeelne õnnesoovilaul, mis aseneb teoses „Sacris Nuptiarum Honoribus . . . Dn. M. Johannis Georgii Gezelii . . . cum . . . Gertrude . . . Dn. P. A. Guthemii . . . Filiâ . . . Fausta precantur Musæ Embecciadæ“, kuna seda seni veel korda pole läinud Soome Kirjanduse Seltsi raamatukogust leida (vt. K. Grotenfelt, Suom. Kirjall. Seuran Kirjaston Luetelo, lk. 255). Loodetavasti ilmub see aga lisas.

Tekstid, mis juba varemalt on ilmunud, on käesoleva kogu jaoks uuesti algupärandite järgi kopeeritud. Kahjuks ei ole seda siiski võidud teha mõninga teksti puhul, kas algupärandi kaotsimineku tõttu (nõnda tekstid nr. 24, 28—32) või originaali kättesaamatuse pärast trükkimise aegu (nõnda tekst nr. 66).

Tekstide järjekord on kronoloogiline. Ometi, kui sama autori eri teosed on ilmunud küll eri aegadel, nende vahed pole aga mitte märgatavalt suured ja teoste keel on võrdlemisi ühtlane, on need sama autori keelenäited esitatud koos, järjestikku, ilma et vahele oleks kiilutud teiste autorite tekste (vrd. näit. H. Stahli ja J. Gutsloff'i puhul!). Mõni järjekindlusetus tekstide kronoloogilises asetuses (näit. nr. 11 24, 34, 51) on tingitud olnud tekstide leiust ja kättesaadavusest.

Avaldatud tekstide enamiku valik, järjestus, originaali-

dest kopeerimine, tekstide-eelsete seletuste koostamine ja üldine trükitehniline korraldus ning ühtlustus on sündinud raamatu teise autori, A. Saareste poolt, erandina tekstid nr. 34—38 ja nr. 40—49, mille kopeerinud on hra H. Pürkop.

„Eesti kirjakeele vanemate mälestiste“ väljaandmisel on mitmetigi eeskujuks olnud samalaadiline teos Soomes: Kustavi Grotenfelt, Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548—1809), Helsinki 1912.

Kõik tekstid on ära trükitud diplomaatsel kujul. Trükitehnilistel põhjustel on siiski tehtud järgmised muudatused. Käsikirjade, resp. trükitoode ^ä, ^ö, ^ü asemel on käesolevas väljaandes tarvitatud tähti ä, ö, ü (erandina juhtumid, kui vokaaltähe kohal olev e on esinenud pikendusemärgina, näit. tekstis nr. 1.). Samuti on asendatud n. n. lühendustähed (läbikriipsutatud p ja h, näit. Mülleril) harilikudlega. Vanemate käsikirjade (näit. Mülleri) ^{ij}-d (= ij) ja ^{ij}-d (= ij), nõnda ka ^{ij}-i ja ^{ij}-i, on püütud, niivõrd kui see võimalik on olnud, üksteisest eraldada, kusjuures raske on olnud vältida mõningaid ebakonsekventsusi. Täbar on sagedasti olnud ka käsikirjade sõnaalguliste ^d ja ^D, ^f ja ^R ning ^w ja ^W lahushoidmine. — Käsikirjade reprodutseerimisel on lehekülgede lõpud tähistatud märgiga |, ridade lõpud märgiga |. Selgusetud, raskesti loetavad sõnad või tähed on asetatud nurksulgudesse (näit.: [eybp|], [ʔre]mu), läbikriipsutatud kohad aga konksukeste vahele (näit.: 'hin').

Raamatu I vihu korrektuuride kaaslugemise eest lausuvad raamatu mõlemad autorid hra H. Pürkopile südamest aitäh. Oma soojemat tänutunnet avaldavad nad siin ka kõigile muile, kes selle tekstidekogu väljaandmiseks nõu ja teoga kaasa on aidanud.

Albert Saareste.

A. R. Cederberg.

Tartus, 12. III 1927.

Parandatavad trükivead.

Lk.	rida	Esineb :	Peab esinema :
3,	4 alt :	Mynno toyuetann, nynct wanno	Mynno toyuetann, nynct wanno
4,	2 ül. :		tallyna Lyynehall, wagfo, nynct : fanna tuelya ³ olla, twy mynd
	4 ül. :	Rerct	Rerct
5,	8 alt :	fael	fael
13,	7 ül. :	patustunuid	patustanuid
13. ja 15. lk.	on	mitmel pool kaksiktäpid v pealt trükiladus edasi, järgnevaile tähtedele nihkunud.	pealt ja kriipsukesed n ning m pealt trükiladus edasi, järgnevaile tähtedele nihkunud.
16,	10 alt :	Ärajäänud joonealune märkus on identne lk. 17. esineva joonealuse märkusega.	
16,	15 alt :	bryft	brjft
	6 "	tollustatet	tollustatet
	5 "	awetage	awetage
	4 "	tollustab	tollustab
	2 "	towotutt ricuś ;	toewotett ricuś,
51,	15 "	Pauker'i	Paucker'i
62,	16 "	nr. 26.	nr. 28.
69,	19 "	võrdreistuŕe	võrdenistuŕe
85,	4 "	meie	meje
100,	10 ül.	1848	1648

Lisandid.

- 3, 5 ül. Lisandada: M. Lipp, Kodum. kir. ja har. I, lk. 118.
J. Jõgever, E. Kirj. 1914, lk. 63. L. Arbusow, Die
altlivl. Bauerr. (Mitteil. aus d. livl. Gesch. XXIII, 1924—26.,
lk. 68—70).
- 51, 8 alt. Lisand.: Teksti on hiljem ilmutanud J. Jõgever E. Kirjam. S.
Ar. 1889 II, lk. 9—13 ning analüüsinud seda keeleliselt.
- 99, 9 „ „Vt.“ järele lisandada: A. Knüpffer, Rosenpl. Beitr. V,
lk. 156—62.

Johannes Lelow.

Palved.

Leitud dr. P. Johanseni poolt Tallinna l. arh. (reg. Bm. 23), käsi-
kirjalisest raamatust „Wackenbuch von Goldenbeck“, lk. 142—3. Trüki-
s avaldatud: A. Saafeste poolt „Eesti Keel“ II (1923), lk. 99—101
(vt. ka seals lk. 97—104, 136—149), P. Johanseni poolt „Tallinna
linna arhiivi väljaanded IV järg, 1. Eestikeelsed palved Kullamaal“,
Tallinna 1923 (ühes faksimilega), V. Ridala poolt „E. kirjand. ajal.
koolidele“, I, 90—93.

a. (*Meie isa palve*).

Õsamede. ken sʒynna otte¹ taywas. posʒjulut | on sʒynnu
nõmmõ. kulkut [ʒin] sʒynnu rikus | sʒatku sʒynnu tachtinuß tay-
was n̄nč [majesʒe | Anna meytte tenneny yčepewyne lehb[.].
n̄nč heytka ander meye wolkat. n̄nda | kut meye Ander
annama meytte wollalʒih | wasta. elle sʒättyt meyttyt kurija
Ohachtuʒ | erenes satta meyt kuryaʒh Amen.

b. Ave Ma gr pl².

^{terwe}
Terwüterwt Maria, Bʒantsʒwkaš. | sʒynna nahʒyhte sʒees
p̄elne p̄hubet . n̄nč | p̄howhatut sʒynnust yhwuʒt Iʒs̄r³p⁰ aⁿ³

c. Credo.

Wʒuma ymala yʒanda leʒknyh weyč: gkyne . ken
lonunth tayua n̄nč m̄hae n̄č⁴ | Iʒs̄⁵ teme ayno poian
medbten yʒande: kuma on sanudt | pohalt wahmolt: ilmale

¹Võiks ka lugeda: olte. ²Lugeda: Ave Maria gratia plena.
³Lugeda: Iʒesus Christus amen. ⁴Lugeda: n̄nč. Selle sõnaga algab
teine käekiri. ⁵Lugeda: Iʒesus.

tulenuth¹ : Mariaſt puchet² | neytzeſt : Ewrn³ forma⁴
 kañatanut poncio pilato alla⁵ riffi pel poduth : ſurrenut
 nič⁶ maddanut on | porteſt aſu[s] thayua⁷ [ričus?] [?re]mu
 Sſtup prrima⁸ tetel | hſza teičke wefeue⁹, ſzedt teme tullep
 ſundma | ſ[e] ellewat nič ſurnaudo.

Mina¹⁰ vſſun poħa waymo cyſſe poħa¹¹ riffi ſyrtun
 teičke jumal poħat alleheht[mine] pattudt | vlleſ¹² towſma ſe[ſi?]
 [h¹] leħan ſze ſwrne¹³ ellone nych | ſze ģfane thaiwa [ričus] remu.

Raamatu algul leidub veel lk. 25. eestikeelne lause:

Whamkayra nych ytoraa Wayač | monniſt to[nz]ull paſtuſt.

2. Peale 1535. Tallinna.

Ametivanne I.

Käsikiri Tallinna linna arhiivis (vana arh.-reg.: BO. 9). Eestikeel-
 sele tekstile järgneb saksakeelne tõlge, teise käekirja ja teise tindiga.

Suramentu der vndudeschen

Mynno topuetann / nych wañnu ſell ſurell / | owſall /
 nych wegkewell hſſandell / hſſandell / Sarmen Bruggeney¹⁴ /
 tehſe nyme faeſ . haſſentamp / | Meſter Saga ordensſ /
 liſſlandi maell / myn ar mall hſſandell / nych ſelle /
 awwſall tallyna lynnhall / wagta / nych ſañna tuelya olla /
 tuy mynd | jumall awytačto / niñč theme tallis euangeliu.

3. XVI as. keskpaik (?). Tallinna.

Katkend Liivimaa talurahva õigusest.

Tekst leitud 1893. a. kevadel, arh. G. Hanse ni poolt Tallinna l. arhiiv-
 vist. Viimane peab seda paberi ja kirja põhjal XVI sajandist põlvenevaks,
 A. R. Ced erberg aga nimelt XVI s. keskpaigast. Reimani arvates on selle

¹ Sõna algus on selgusetu. Võiks lugeda ka tulnmutb. ² Võima-
 lik lugeda ka puchet. ³ Sõna on selgusetu, Ewrn? ⁴ Lug.: forman. ⁵ Peale
 sõna alla algavad võlgade märkused; tekst ise jätkub lk. alumisel äärel.
⁶ Lugeda: ninč. ⁷ Lugeda: thayuan. ⁸ Lugeda: prrimal (p on lühen-
 dusemärgiga). ⁹ Lugeda: wefeuen. ¹⁰ Sõna lõpul selgusetu konks.
¹¹ Lugeda: poħan. ¹² Selle sõnaga alates jätkub tekst käsik. lk. 143.
¹³ Võiks ka lugeda: ſurene. ¹⁴ Hermann Brüggenei oli Liivi ordumeistriks
 1535—1549. a.

Sisukord.

	Lk.
1. W. E. Peters , Esimene katse eesti keele kõnemeloodia võrdlevas uurimises (Pooleli.)	133
2. E. M. , Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsused 20. XII 1926	179
3. E. Muuk , Veel kord <i>h</i> ja <i>hh</i> kirjutamisest võõrsõnus	181
4. A.E.S. Juhatus, Õig.-sõn. redaktsioon, E. K. S. Keeletoimkond , Vene sugunimed transkribeerimine eesti keeles	182
5. H. Pürkop , Soomes murdepiiride uurimisel. (Lõpp.)	183
6. Küsimused ja kostused:	
E. M. <i>Peekon</i>	186
" <i>Saadetis</i>	187
" <i>Kleebik</i>	187
7. E. M. , Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid	187
8. Toimetusele saadetud	191
9. Trükivigu- ja õiendusi	192

Keeleteaduslik ajakiri

EESTI KEEL

(VI aastakäik)

ilmub **Akad. Emakeele Seltsi** toimetusel, aasta kohta kaheksa numbrit à 32 lk., kokku 256 lk. — **Üksikuid numbreid talitus müügile ei saada.**

Hind sisemaal **250 mk.**, väljamaal **300 mk.** Tellida võib ka poole aasta kaupa. 1925, 1924, 1923 ja 1922 aastakäik brošeeritult maksavad à 250 mrk. V aastakäik (1926) maksab brošeeritult à 320 mrk.

Toimetus: Tartu, Maarjamõisa 44, k. 2. Talitus ja raamatute pealadu: Tartu, Jaagupi 6. Tel. 10-48. (Ak. Emak. S. talitus.)

Tellimisi võtavad vastu kõik Vabariigi postiasutised.

Muud Akad. Emakeele Seltsi toimetused:

Sugunimedede muutjatele ja eestistajatele:

1. Eestlasele eesti nimi. Hind 50 marka.
2. 15.000 uut sugunime. Hind 50 marka.
3. Nimede valik ja soetamine. Hind 35 marka.

Hõimrahvaste keelte õppijatele ja sõpradele:

4. Esimene liivi lugemik. Hind 30 marka.
5. Teine liivi lugemik. Hind 40 marka.
6. Kolmas liivi lugemik. Hind 25 marka.
7. Neljas liivi lugemik. Hind 25 marka.
8. Viies liivi lugemik. Hind 25 marka.
9. Soome kirjastik nr. 2 (Valkea käärme). Hind 30 marka.
10. " " " 3 (Kaksoisten seikkailut). Hind 30 marka.
11. " " " 4 (Kultarukki). Hind 25 marka.

Muud väljaanded:

12. Seto lugemik I. Hind 50 marka.
13. Kodutulõ? (Setu lugemiku II osa). Hind 75 mk.
14. Setukeelne Püha Evangeelium. Hind 100 marka.
15. Aastaraamat I (1920). Hind 20 marka.
16. Aastaraamat II (1921). Hind 40 marka.
17. Aastaraamat III (1922). Hind 50 marka.
18. Aastaraamat IV (1923). Hind 50 marka.
19. Aastaraamat V (1924—1925). Hind 50 mk.
20. Valik grammatilisi oskussõnu. Hind 25 marka.

Pealadus:

1. A. Saareste, Vigala murde peajooned. Hind 80 mk.
(Saada piiratud arvul).
2. Karl Stalte, Livo loid. Hind 40 marka.

Trükkis:

1. Mag. J. Mägiste ja mag. J. Aavik — Soome-eesti sõnaraamat.
2. Elmar Muuk — Eesti keeleõpetus I.
3. " " — Lühike eesti keeleõpetus I.